

**Використання національних
судових механізмів відшкодування
з Російської Федерації шкоди,
завданої українському довкіллю
в результаті збройної агресії**

Міжнародна благодійна організація «Екологія–Право–Людина»

**ВИКОРИСТАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ
СУДОВИХ МЕХАНІЗМІВ ВІДШКОДУВАННЯ
З РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ШКОДИ,
ЗАВДАНОЇ УКРАЇНСЬКОМУ ДОВКІЛЛЮ
В РЕЗУЛЬТАТІ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ**

ПОСІБНИК

Львів • 2024
Компанія «Манускрипт»

УДК [349.6+504.61:355.01]

К 77

Автори:

Олена Кравченко, Ольга Мелень-Забрамна, Олена Пелих

Кравченко О., Мелень-Забрамна О., Пелих О.

К 77 Використання національних судових механізмів відшкодування з Російської Федерації шкоди, завданої українському довкіллю в результаті збройної агресії: посібник / О. Кравченко, О. Мелень-Забрамна, О. Пелих [за заг. ред. О. Кравченко]. Львів: Компанія «Манускрипт», 2024. 104 с. ISBN 978-617-8364-12-0

У посібнику «Використання національних судових механізмів відшкодування з Російської Федерації шкоди, завданої українському довкіллю в результаті збройної агресії» описано механізми притягнення Російської Федерації за шкоду, заподіяну природним ресурсам і довкіллю України. Розкрито шляхи створення спеціального міжнародного трибуналу на основі багатостороннього міжнародного договору України та держав-союзників, Міжнародного компенсаційного механізму для України. Цей посібник допоможе забезпечити правильність здійснення процедури розрахунку шкоди, від чого залежать перспективи отримання компенсацій у майбутньому.

Посібник призначений для громадян України, громадських природоохоронних організацій, працівників Державної екологічної інспекції України, суддів, фізичних та юридичних осіб, які збирають докази злочинів РФ для передачі їх до міжнародних судів.

УДК [349.6+504.61:355.01]

ЗМІСТ

Резюме	5
Вступ	7
Розділ 1. Хто може виступати позивачем у справах щодо відшкодування шкоди довкіллю, яка завдається Російською Федерацією на території України. Процесуальна правосуб'єктність особи позивача.....	11
Розділ 2. Яку саме шкоду довкіллю можна стягнути з Російської Федерації у судовому порядку. Виокремлення напрямів, які охоплює термін «шкода, завдана довкіллю».....	22
Розділ 3. Національна судова практика у справах щодо відшкодування шкоди довкіллю. Правові висновки у справах щодо відшкодування шкоди довкіллю, викладені у постановках Верховного Суду України.....	37
Розділ 4. Визначення належного відповідача у справах про стягнення з Російської Федерації шкоди, завданої довкіллю. Подолання судового імунітету Російської Федерації через призму рішень Верховного Суду України.....	58
Розділ 5. Докази та доказування у справах щодо відшкодування шкоди, завданої довкіллю в результаті збройної агресії (фіксація заподіяної шкоди та збитків).....	75
Розділ 6. Визнання та виконання рішення національних судів щодо відшкодування шкоди, завданої довкіллю. Міжнародний компенсаційний механізм.....	87
Висновки	97

РЕЗЮМЕ

У посібнику «Використання національних судових механізмів відшкодування з Російської Федерації шкоди, завданої українському довікллю в результаті збройної агресії» автори зібрали законодавчу базу, яка підтверджує право України і необхідність притягнути державу-агресора Російську Федерацію до відповідальності за злочини проти людяності на території суверенної держави Україна. Повномасштабна війна РФ проти України набуває дедалі загрозливіших масштабів. Вже зараз необхідно збирати докази, щоб за всі злочини держава-агресор понесла відповідальність, була покарана і відшкодувала шкоду у повній мірі.

Притягнення РФ до відповідальності є складною справою, тому що недостатньо розроблені законодавчі механізми, зокрема за завдану нею шкоду українському довікллю. Ускладнюється цей процес дезінформацією, яку поширює Кремль, впливом РФ у міжнародних організаціях, ігноруванням нею законів міжнародного права і своїх зобов'язань, наявності судового імунітету Російської Федерації як відповідача. Цей посібник є цінним ресурсом для збору доказів російських воєнних злочинів і екоциду. Геноцид і екоцид є тяжким злочином, і потрібно докласти максимум зусиль, щоб їх визнали на міжнародному рівні для запобігання подібному у майбутньому. Відновлення навколишнього середовища потребує значних коштів і тривалого часу. Згідно з міжнародним і національним законодавством втрати за злочини проти людяності має відшкодувати держава-агресор. І хоч війна РФ проти України триває понад 10 років, з 2014 року жодного відшкодування шкоди ще не було, не було навіть рішення, яке б поклало на Російську Федерацію зобов'язання виплатити такі репарації на користь України. Механізми притягнення РФ до відповідальності мають бути як

на міжнародному, так і на національному рівні. Вже є зрушення у питанні притягнення РФ до відповідальності з 2 березня 2022 року. Міжнародний кримінальний суд в Гаазі розпочав розслідування воєнних злочинів і злочинів проти людяності російських військовослужбовців, яке потребує збору доказів. Метою цього посібника є надати законодавчу базу і рекомендації щодо збору доказів позивачам — громадянам, громадським організаціям, державним установам, а також щодо обґрунтування звернень до міжнародних і національних судів з позовними заявами, зокрема про відшкодування шкоди і збитків, завданих довікллю, механізмів їхніх обрахунків.

Україна посилює дотримання норм міжнародного права, в тому числі норм міжнародного гуманітарного права, ініціює дієві механізми притягнення держав до відповідальності за порушення ними цих норм, бо має змусити державу-терориста РФ у майбутньому виплатити компенсації та репарації.

ВСТУП

Україна протистоїть збройній агресії Російської Федерації починаючи з 19 лютого 2014 року. З повномасштабним вторгненням 24 лютого 2022 року агресія значно посилилася, розширилися межі злочинної діяльності Росії на всю територію України із застосуванням сухопутних військ, авіації, ракетних систем, методів та засобів, що порушують закони та звичаї війни.

Росія, злочинно перетнувши міжнародно визнані державні кордони України, грубо порушила положення Статуту Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 року, який зобов'язує держави утримуватися від погрози силою або її застосування проти територіальної цілісності будь-якої держави, у зв'язку з цим Російська Федерація несе юридичну відповідальність за відшкодування будь-якої шкоди, завданої державі Україна, у тому числі екологічної. Численні порушення Російською Федерацією норм міжнародного права є безпрецедентними.

Війна завдає нищівної шкоди українському довкіллю та змушує усіх, хто б це не був — чи то звичайний громадянин України, чи то організація, яка займається природоохоронною діяльністю, чи інші особи — акумулювати свої зусилля задля притягнення Російської Федерації до відповідальності за завдану нею шкоду довкіллю та домогтися повного та фактичного її відшкодування.

Безсумнівно, збройна агресія Російської Федерації докорінно змінила наше уявлення та ставлення до захисту довкілля, яке на сьогодні є чи не одним із найпріоритетніших у контексті відновлення України. Оскільки саме від стану довкілля та від рівня його забрудненості залежить подальше життя та існування людей, які у ньому проживають, також економічне зростання напряму залежить від природних ресурсів. Тому дуже важливо ефективно та якнайшвидше здійснити відновлення

українського довкілля, екосистем, які постраждали під час війни та яким завдано значну шкоду.

Питання, наскільки швидко буде здійснено повоєнне відновлення та очищення довкілля, залежить від того, наскільки швидким та дієвим буде процес стягнення з винної сторони збитків та шкоди, завданих її протиправною діяльністю.

На сьогодні точиться багато суперечок стосовно різноманітних механізмів притягнення Російської Федерації до відповідальності, зокрема за завдану нею шкоду українському довкіллю. Такі механізми можуть бути задіяні водночас і на міжнародному рівні шляхом створення спеціального трибуналу для країни-агресора та звернення до міжнародних судів, які мають юрисдикцію розглядати такого роду справи, і на національному рівні шляхом звернення з позовами до судів, які створені та здійснюють судочинство на території України.

Уже тепер у питанні притягнення Російської Федерації до відповідальності є певні зрушення. Починаючи з 2 березня 2022 року Міжнародний кримінальний суд у Гаазі, повноваження якого встановлюються Римським статутом, розпочав розслідування воєнних злочинів і злочинів проти людяності російських військовослужбовців на території України, яке включає збір доказів. Для збору доказів російських воєнних злочинів в Україні була створена спільна слідча група, до складу якої входять кілька європейських судових органів. Після завершення розслідування, відповідні справи будуть направлені на розгляд до МКС.

14 листопада 2022 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію «Сприяння здійсненню правового захисту та забезпеченню відшкодування збитків у зв'язку з агресією проти України» (A/RES/ES-11/5), в якій йдеться про «знищення природних ресурсів» внаслідок агресії Російської Федерації проти України. У цій резолюції Генеральна Асамблея визнала, що російська держава повинна нести правові наслідки всіх своїх міжнародно-протиправних діянь, включаючи відшкодування збитків, у тому числі будь-якої шкоди, заподіяної такими діями¹.

---

¹ <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/693/55/PDF/N2269355.pdf?OpenElement>

Ця резолюція є дуже важливою у питаннях притягнення агресора до відповідальності та відшкодування шкоди. І хоча вона не стосуватиметься виключно відшкодування екологічної шкоди, але аспект вторгнення Російської Федерації на територію України є її основою. «Руйнування навколишнього середовища саме по собі може розглядатися як воєнний злочин відповідно до статуту міжнародних кримінальних судів або як злочин екоциду»².

19 січня 2023 року Європейський парламент ухвалив резолюцію щодо створення спеціального трибуналу для переслідування злочину агресії Російської Федерації проти України. Також на рівні керівництва нашої держави та країн-партнерів напрацьовуються найбільш дієві та практичні шляхи створення спеціального міжнародного трибуналу на основі багатостороннього міжнародного договору України та держав-союзників.

До того ж важливим кроком для виплати компенсації Україні за рахунок арештованих активів Російської Федерації чи інших джерел є створення відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 14 листопада 2022 року Міжнародного компенсаційного механізму для України. Одним із компонентів компенсаційного механізму є Міжнародний реєстр збитків, завданих Російською Федерацією в результаті збройної агресії проти України, який розпочав свою роботу 02 квітня 2024 року та уже приймає заяви від постраждалих осіб. Планується, що питання збирання даних про шкоду довікллю також буде частиною мандату Міжнародного реєстру збитків.

Окрім напрацювання міжнародних механізмів притягнення держави-агресора до відповідальності, важливо також використати національні механізми притягнення Російської Федерації до відповідальності за воєнні злочини шляхом звернення до національних судів з позовними заявами, зокрема про відшкодування шкоди, завданої довікллю.

Тим більше, що станом на сьогодні такий механізм може бути дійсно ефективним та дієвим, оскільки в квітні 2022 року

---

² <https://www.newsecuritybeat.org/2023/01/ukraines-environment-time-conflict-damage-data-rule-law/>

Верховний Суд зробив безпрецедентний висновок і постановив, що українські суди мають право розглядати позови до держави-агресора без згоди посольства такої країни-агресора, тим самим Верховний Суд України подолав судовий імунітет Російської Федерації³.

Україна стає піонером у форсуванні дотримання норм міжнародного права, в тому числі норм міжнародного гуманітарного права, та ініціатором дієвих механізмів притягнення держав до відповідальності за порушення ними цих норм. Адже мир на планеті є дуже крихким, а норми міжнародного права наразі не в змозі цей мир захистити, як і захистити довкілля, що зазнає серйозної шкоди під час воєн.

---

³ <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1348085/>

1

Хто може виступати позивачем у справах щодо відшкодування шкоди довкіллю, яка завдається Російською Федерацією на території України. Процесуальна правосуб'єктність особи позивача

Перш ніж звертатись до національного суду з позовом про відшкодування шкоди довкіллю, яку завдає Російська Федерація в особі своїх військовослужбовців та збройних формувань, які нею використовуються у війні проти України, потрібно правильно визначати ідентифікувати, хто може бути позивачем у такій справі та чи може така особа набувати у разі подання позову процесуальних прав та обов'язків.

У національному законодавстві у галузі охорони та захисту довкілля нарівні з терміном «довкілля» вживаються такі терміни — «навколишнє природне середовище», «навколишнє середовище» та «природа», які за своїм змістом мають подібне значення.

Під терміном довкілля, з наукової точки зору, слід розуміти сукупність абіотичного (неживої природи), біотичного (живої природи) і соціального середовища, які разом безпосередньо впливають на людей і господарство⁴.

Важливо, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги є обов'язком держави, що визначено

---

⁴ Навколишнє природне середовище. *Словник-довідник з екології* : навч.-метод. посіб. / уклад. О.Г. Лановенко, О.О. Остапішина. Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2013. С. 71.

статтею 16 Конституції України, а компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, є одним із основних принципів охорони довкілля.

Основоположні норми, які забезпечують можливість звернення до суду з позовом про відшкодування шкоди, завданої довкіллю, містяться в Конституції України, частина 3 статті 27 якої визначає, що кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань. Важлива норма закріплена у статті 50 Конституції України, яка є нормою прямої дії, що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Відповідна стаття Конституції тісно переплітається із положенням статті 66 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», згідно з якою кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки.

Частиною 3 Конституції України визначено, що звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. Таким чином, Основним Законом нашої держави встановлено право на відшкодування шкоди, завданої порушенням права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, а також обов'язок відшкодувати збитки, завдані природі, тобто довкіллю.

Спеціальним законом, який визначає правові, економічні та соціальні основи організації охорони навколишнього природного середовища та безпосередньо визначає коло осіб, які можуть бути позивачами у справах про відшкодування шкоди, завданої довкіллю, є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 № 1264-XII (далі — Закон від 25.06.1991 № 1264-XII).

Стаття 9 Закону від 25.06.1991 № 1264-XII закріплює екологічні права громадян України, серед яких міститься право кожного громадянина України на подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їхньому здоров'ю та

майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище (пункт «з» частини 1 статті 9 Закону від 25.06.1991 № 1264-XII).

Закон від 25.06.1991 № 1264-XII встановлює такі особливості застосування цивільної відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, за правилами частини 1 статті 69 якого шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації в повному обсязі.

У спорах про відшкодування шкоди, завданої довкіллю, передусім потрібно опиратись на положення Цивільного кодексу України, які застосовуються до врегулювання відносин, які виникають, зокрема, у сфері охорони довкілля (стаття 9 ЦК України).

Відтак, частина 1 статті 293 Цивільного кодексу України встановлює, що фізична особа має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на достовірну інформацію про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її збирання та поширення.

При цьому право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, що визначене Конституцією України, відносять до особистих немайнових прав, що вказано у частині 1 статті 270 Цивільного кодексу України.

Згідно з частиною 1 статті 1166 Цивільного кодексу України, майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, особистим немайновим правам фізичної чи юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала.

Цивільне законодавство України передбачає можливість пред'явлення позову про відшкодування шкоди за місцем заподіяння такої шкоди, тобто наділяє позивача правом вибору підсудності своєї справи (стаття 28 ЦПК України). Також діє і загальне правило на пред'явлення позову за місцем проживання або місцезнаходженням відповідача, що закріплено у статті 27 ЦПК України.

Національні суди розглядають справи у порядку цивільного судочинства, відповідно до Конституції України, законів

України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 2 ст. 10 ЦПК України), а також Суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України та практику Європейського суду з прав людини як джерело права (ч. 4 ст. 10 ЦПК України).

У практиці Європейського суду з прав людини питання захисту екологічних прав та захисту довкілля знайшло своє відображення у справах, по яких було встановлено порушення права на життя (Стаття 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод), яке є його невід'ємною частиною.

Відповідно до статті 8 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року, кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй Конституцією або законом.

Таким чином, громадяни України мають право звертатись до українських судів з позовними заявами про відшкодування шкоди, завданої порушенням їхнього права на безпечне для життя і здоров'я довкілля і таке право гарантується. Наступна категорія осіб, які згідно з чинним законодавством України мають право на звернення до суду у справах з питань захисту довкілля є громадські природоохоронні організації.

Відтак, стаття 21 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», яка визначає повноваження громадських організацій у галузі охорони навколишнього природного середовища, встановлює право такої організації подавати до суду позови про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в тому числі здоров'ю громадян і майну громадських організацій (Пункт «ж» частини 1 статті 21 Закону).

Частина 2 статті 4 ЦПК України встановлює, що у випадках, визначених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах.

При цьому громадська організація має право звертатись до суду як позивач у таких випадках:

- для захисту своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів як суб'єкта охоронюваних матеріальних правовідносин;
- на виконання покладених на неї статутних завдань;
- в порядку статті 56 ЦПК України — як особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб або в державних чи суспільних інтересах⁵.

Згідно з усталеною практикою Верховного Суду, громадські організації можуть документувати злочини проти природи під час війни та звертатися до суду⁶.

Беззаперечно, в Україні судова практика розвивається в напрямку надання додаткових гарантій у зверненні до суду громадськості в інтересах певної громади на підставі статті 9 Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, ратифікованої Законом України від 06.07.1999 № 832-XIV (Оргуська конвенція).

Відповідно до пунктів 4, 5 статті 2 Оргуської конвенції, під терміном «**громадськість**» слід розуміти одну або більше фізичних чи юридичних осіб, їхнє об'єднання, організації або групи, які діють згідно з національним законодавством або практикою. Тоді як «зацікавлена громадськість» означає громадськість, на яку справляє або може справити вплив процес прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища, або яка має зацікавленість в цьому процесі; для цілей цього визначення недержавні організації, які сприяють охороні навколишнього середовища та відповідають вимогам національного законодавства, вважаються такими, що мають зацікавленість.

За змістом статті 9 Оргуської конвенції, наявність достатньої зацікавленості та факт порушення того чи іншого права визначаються згідно з положеннями національного законодавства

---

⁵ <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1359674/>

⁶ <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1359674/>

і залежно від мети надання зацікавленій громадськості широкого доступу до правосуддя в рамках цієї Конвенції.

До того ж у позовній заяві щодо захисту екологічних прав та відшкодування шкоди, завданої порушенням цього права, громадська організація вправі визначати своє процесуальне становище як позивач, тим самим обґрунтовувати свою заінтересованість необхідністю захисту життя, здоров'я й екологічних прав та інтересів невизначеного кола осіб, наприклад мешканців конкретного населеного пункту чи регіону, у тому числі вказати що відповідне право організації визначено її Статутом.

Таким чином, чинне законодавство України та усталена практика Верховного Суду України визначають громадські організації, статутна діяльність яких спрямована на охорону навколишнього природного середовища, як суб'єктів права на пред'явлення позову в порядку цивільного або господарського судочинства у справах про захист екологічних прав, про захист навколишнього природного середовища, а також про відшкодування шкоди, завданої порушенням цих прав.

Як визначено у преамбулі Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», Україна здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів.

До того ж державна політика із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів здійснюється Державною екологічною інспекцією України, діяльність якої спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. До компетенції Державної екологічної інспекції України у сфері охорони навколишнього природного середовища належить: пред'являти претензії про відшкодування збитків і втрат, заподіяних державі

в результаті порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, що визначено пунктом «г» частини першої статті 20-2 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Відповідно до підпункту 8 пункту 4 Положення про Державну екологічну інспекцію України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2017 р. № 275, Держекоінспекція відповідно до покладених на неї завдань пред'являє претензії про відшкодування шкоди, збитків і втрат, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства з питань, що належать до її компетенції, та розраховує їх розмір, звертається до суду з відповідними позовами. Такі ж завдання, покладаються і на територіальні та міжрегіональні органи Держекоінспекції (пункт 10 розділу II Положення, затвердженого Наказом Міністерства енергетики та захисту довкілля України від 07 квітня 2020 року № 230).

Таким чином, у разі заподіяння шкоди державі в результаті порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища Державна екологічна інспекція України та її територіальні та міжрегіональні органи, звертаються до суду з позовами про відшкодування такої шкоди. Також позов про стягнення шкоди, завданої довкіллю, в результаті вчинення протиправних дій, за вчинення яких передбачена кримінальна відповідальність, може бути пред'явлений в рамках кримінального провадження фізичною особою, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, а також юридичною особою, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди, та яка в порядку, встановленому цим Кодексом, пред'явила цивільний позов (ч. 1 ст. 61 КПК України).

Також вказані особи можуть бути залучені до кримінального провадження як потерпіла особа, якій кримінальним правопорушенням завдано шкоди. З моменту набуття особою статусу потерпілого, він наділяється правом на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом (п. 10 ч. 1 ст. 56 КПК України).

При цьому, згідно з частиною 2 статті 61 КПК України, права та обов'язки цивільного позивача виникають з моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду.

Що стосується збройної агресії Російської Федерації проти України, кримінальні провадження здійснюються відносно військовослужбовців збройних сил Російської Федерації за ознаками вчинення ними кримінальних правопорушень, передбачених статтею 438 Кримінального кодексу України — Порушення законів та звичаїв війни.

Кримінальні провадження за фактом заподіяння шкоди українському довкіллю Російською Федерацією здійснюються за ознаками вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтею 441 Кримінального кодексу України — екоцид, під яким розуміється масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу.

Таким чином, чинним законодавством України визначено коло осіб, які мають право звертатись до суду з позовами щодо захисту довкілля, зокрема бути позивачами у справах щодо відшкодування шкоди довкіллю, завданої Російською Федерацією на території України, такими особами є: громадяни України, громадські природоохоронні організації, Державна екологічна інспекція України та її територіальні та міжрегіональні органи, фізичні та юридичні особи, яким кримінальним правопорушенням завдано шкоди (цивільний позивач). Такі норми стосуються мирного часу, проте можуть бути застосовані і під час війни, адже не містять застережень щодо неможливості їх застосування в період воєнного стану.

Після повномасштабного вторгнення парламент України не ухвалив спеціальних законодавчих норм, які б врегулювали питання використання національних судів для відшкодування шкоди, що завдана агресором, тому в питанні виявлення потенційного позивача ми змушені користуватися нормами, які були прийняті до 24 лютого 2022 року.

Процесуальна правосуб'єктність особи позивача

Елементами процесуальної правосуб'єктності є процесуальна правоздатність (здатність суб'єкта права мати суб'єктивні процесуальні права та нести процесуальні обов'язки) і процесуальна дієздатність (здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді).

Відповідно до статей 2, 4 ЦПК України, завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів.

У цивільному процесі сторонами є позивач і відповідач, якими можуть бути фізичні та юридичні особи, а також держава, в особі уповноважених органів. У постанові Великої Палати Верховного Суду від 12 грудня 2018 року в справі № 372/51/16-ц (провадження № 14-511цс18) зазначено, що суд розглядає цивільні справи не інакше як за зверненням фізичних чи юридичних осіб, поданим відповідно до цього кодексу, в межах заявлених ними вимог і на підставі доказів сторін та інших осіб, які беруть участь у справі. Особа, яка бере участь у справі, розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд (ст. 13 ЦПК України)⁷.

Згідно з частиною 1 статті 16 Цивільного кодексу України, кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. При цьому застосування конкретного способу захисту цивільного права залежить як від змісту суб'єктивного права, за захистом якого звернулась особа, так і від характеру його порушення.

З огляду на положення статей 15, 16 Цивільного кодексу України, підставою для захисту цивільного права чи охоронюваного законом інтересу є його порушення, невизнання чи

⁷ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79365517>

оспорювання. Отже, **задоволення позову судом можливе лише за умови доведення позивачем обставин щодо наявності у нього відповідного права (охоронюваного законом інтересу)**, а також порушення (невизнання, оспорювання) цього права відповідачем з урахуванням належно обраного способу судового захисту. За змістом положень процесуального законодавства захисту в суді підлягає не лише порушене суб'єктивне право, а й охоронюваний законом інтерес.

Як роз'яснив Конституційний Суд України у рішенні від 01.12.2004 № 18-рп/2004 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини 1 статті 4 Цивільного процесуального кодексу України, у цьому Рішенні Конституційного Суду України надано офіційне тлумачення поняття «охоронюваний законом інтерес» як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовленого загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкованого у суб'єктивному праві простого легітимного дозволу, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам⁸.

Тобто інтерес позивача має бути законним, не суперечити Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам та відповідати критеріям охоронюваного законом інтересу, офіційне тлумачення якого надано у резолютивній частині зазначеного Рішення Конституційного Суду України.

Зокрема, звернення громадської організації до суду з метою усунення порушення норм природоохоронного законодавства відповідає меті захисту такого суспільного інтересу, як право на проживання громадян в екологічно безпечному навколишньому середовищі.

---

⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04#Text>

Таким чином, позивач, звертаючись до суду з позовом щодо захисту довкілля та відшкодування шкоди, повинен належним чином визначити та обґрунтувати в позовній заяві, у чому саме полягає порушення його прав та інтересів, а також навести обґрунтовані підстави наявності у нього відповідного права (охоронюваного законом інтересу) та необхідності правового захисту, для того щоб в процесі судового розгляду стало можливим задоволення судом такого позову.

2

Яку саме шкоду довкіллю можна стягнути з Російської Федерації у судовому порядку. Виокремлення напрямів, які охоплює термін «шкода, завдана довкіллю»

Вже десятий рік поспіль Україна живе в режимі війни, яку розпочала Російська Федерація. Всім нам доводиться з спостерігати, як через збройну агресію завдається руйнівна шкода українському довкіллю, знищуються цілі екосистеми, які формувались сотні й тисячі років, рідкісні оселища та різноманіття видів флори і фауни.

Перш ніж звертатись до суду з позовом про відшкодування шкоди, завданої довкіллю, необхідно правильно визначити, яку саме шкоду можна стягнути з Російської Федерації у судовому порядку. Важливо розуміти, що відповідно до національного законодавства, шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації в повному обсязі (частина 1 статті 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Водночас частиною 2 статті 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначено, що особи, яким завдано такої шкоди, також мають право на відшкодування неодержаних прибутків за час, необхідний для відновлення якості довкілля, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням.

Встановлений чинним законодавством обов'язок повного відшкодування шкоди, завданої довкіллю, означає, що особа, через протиправні дії якої було завдано таку шкоду, несе повну відповідальність за свої діяння. Отже, цивільна відповідальність за порушення екологічного законодавства передбачає, що шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації в повному обсязі.

До того ж підставою виникнення зобов'язання з відшкодування шкоди є такий юридичний факт, як завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі. Завдана шкода може мати майновий характер чи бути тільки моральною, згідно з пунктом 3 частини 2 статті 11 ЦК України.

Національне законодавство не обмежується використанням лише категорії «шкода», що дає підстави стверджувати, що в ньому не сформувалось єдиної термінології щодо визначення таких негативних наслідків для довкілля (майнових, немайнових), які несе сторона і які мають юридичне значення. Водночас важливо розмежовувати категорії «шкода» та «збитки», завдані довкіллю. Хоча, на перший погляд, вони можуть здаватись тотожними, тим більше, що саме ці два терміни зазвичай використовуються для визначення розміру матеріальної відповідальності Російської Федерації за воєнні злочини, які вчиняються нею проти довкілля на території України.

Що стосується категорії «шкода», то це поняття є більш широким, оскільки включає в себе матеріальну та нематеріальну складову. Тоді як «збитки» стосується матеріальної шкоди. *Збитки* — це завжди вартісний (грошовий) вираз майнової шкоди, завданої протиправними діями певної особи. Відшкодування збитків є одним із способів відшкодування майнової шкоди.

Питанню відшкодування шкоди присвячена глава 82 Цивільного кодексу України. Згідно з частиною 1 статті 1166 Цивільного кодексу України, майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, особистим немайновим правам фізичної чи юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала.

Цивільним законодавством України встановлено принцип презумпції вини того, хто завдав шкоду, під яким слід розуміти, що відсутність своєї вини доводить особа, яка порушила зобов'язання (ст. 614 ЦК України).

Відповідно до частини 3 статті 12 ЦПК України, кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом.

Загальними умовами відповідальності за завдану шкоду є наявність такої шкоди. Таким чином, для позивача під час судового розгляду справи про відшкодування шкоди довікллю важливо довести наявність та розмір шкоди, завданої довікллю, довести протиправність дій Російської Федерації, які здійснюються нею на території України та які спричинили шкоду довікллю, але, зважаючи на загальновідомі факти протиправних дій країни агресора на території України, які підтверджуються беззаперечними доказами, це буде зробити зовсім не важко.

Що стосується збитків, то в чинному Цивільному кодексі України міститься визначення поняття збитків, яке і покладається в основу дослідження його змісту. Відтак, відповідно до частини 2 статті 22 ЦК України, збитками слід вважати: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

Після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації та необхідності формування комплексного підходу до підрахунку шкоди та збитків в Україні було ухвалено Постанову Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» (надалі — Порядок).

Згідно з пунктом 2 додатку до Порядку, який має назву Загальні оцінки збитків, завданих майну та майновим правам внаслідок збройної агресії Російської Федерації, визначено термін «збитки» — вартість втраченого, пошкодженого та (або) зни-

щеного майна, що зазнало руйнівного впливу внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, ракетно-бомбових ударів в ході збройної агресії Російської Федерації, а також розмір витрат, необхідний для відновлення порушеного права (реальні збитки); та/або розмір доходу, який постраждалий міг би одержати за умови відсутності збройної агресії Російської Федерації (упущена вигода).

Таким чином, саме вказаним нормативно-правовим актом було закріплено термін збитки в контексті збройної агресії Російської Федерації проти України.

При цьому частина 3 статті 22 ЦК України визначає загальне правило повного відшкодування збитків, згідно з яким збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі.

Як правило, збитки не є санкцією заздалегідь визначеного розміру, їхнє відшкодування передбачено на випадок будь-якого правопорушення, якщо інше не передбачено законом. Варто розуміти, що у разі відшкодування збитків не у повному обсязі це буде означати певним чином звільнення порушника від обов'язку відшкодувати будь-який із складових елементів збитків, перерахованих у частині 2 статті 22 ЦК України, певним їхнім граничним розміром чи іншим прямим чи опосередкованим способом.

Варто звернути увагу на положення абзацу 2 частини 3 статті 22 ЦК України, згідно з яким до розміру збитків може входити і розмір упущеної вигоди, що має відшкодовуватися особі, право якої порушено. Зважаючи на те, що в результаті збройної агресії Російської Федерації проти України було завдано шкоду, а подекуди навіть знищено цілі природні екосистеми, це має своїм наслідком втрати деяких екосистемних послуг, які включають всі корисні ресурси та вигоди, що людина може отримати від природи.

Виходячи із положення чинного законодавства України, під екологічними збитками варто розуміти: витрати, яких зазнала держава у зв'язку із завданням шкоди об'єкта довкілля, а також витрати, які повинна понести держава, задля відновлення нор-

мального стану довкілля, який існував до заподіяння шкоди; доходи які б держава могла реально одержати за звичайних обставин, якби не було завдано шкоди довкіллю, якщо, звісно, передбачалось одержання таких доходів (наприклад: втрати екосистемних послуг); компенсація у разі неможливості відновлення природного об'єкта, тобто його повної втрати.

Виокремлення напрямів, які охоплює термін «шкода, завдана довкіллю»

Збройна агресія Російської Федерації завдає шкоди українському довкіллю за різними напрямками. Зокрема, постійними ракетними обстрілами української території завдається руйнівна шкода земельним та водним ресурсам, атмосферному повітрю, лісовим та степовим екосистемам, тваринному світу, а також природоохоронним територіям національного та міжнародного значення.

Внаслідок воєнних дій відбувається руйнація промислових об'єктів — нафтобаз, заводів, фабрик, складів, шахт, інфраструктурних об'єктів — водогонів, газогонів, станцій очищення води, станцій постачання води, руйнація численних будівель, що супроводжується потужними пожежами, викидами в атмосферу небезпечних речовин, розливами паливно-мастильних речовин, потраплянням у річки неочищених стоків, що веде до забруднення вод, атмосфери, ґрунтів та може стати причиною численних захворювань та отруєнь, а також потрапляння в організм канцерогенних елементів.

Пожежі не лише спричиняють шкідливі викиди в повітря та забруднення атмосфери, а й знищують верхній, родючий шар нашої землі та рослинний покрив. Пошкоджуються не лише екосистеми на суходолі, але й численні річки та озера, а також екосистеми Чорного та Азовського морів. Від вибухів снарядів, які потрапляють у водні об'єкти, відбувається загибель біоти та хімічне забруднення вод. Затонула військова техніка спричиняє забруднення вод паливно-мастильними речовинами. У водні об'єкти надходять стоки з пошкоджених нафтобаз, зруйнованих водоочисних споруд. З дощовою каналізацією стікають води зі згорілих будинків, складів та заводів.

Також у ґрунті та поверхневій воді потрапляють продукти розкладання людських тіл з масових поховань та окремо загиблих людей, що спричиняє значну небезпеку для людей, які споживають цю воду, особливо в малозабезпечених питною водою містах Донецької та Луганської областей, зокрема міста Маріуполь. Тіло, що розкладається, є джерелом небезпечних бактерій, які можуть потрапляти у водні об'єкти, можуть розноситися тваринами: птахами, собаками, щурами.

Відносно українського довкілля Російська Федерація здійснює екоцид, негативні наслідки від якого українці будуть змушені спостерігати не одне десятиліття, оскільки такі мають довготривалий вплив.

У чинному кримінальному законодавстві України міститься стаття 441 КК України екоцид — масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Саме за цією статтею правоохоронними органами було відкрито та здійснюються досудові розслідування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із збройною агресією Російської Федерації.

Згідно з чинним кримінальним законодавством України, за своїм безпосереднім об'єктом, при кваліфікації, всі злочини проти довкілля можуть бути поділені на:

1. Злочини проти екологічної безпеки:

- стаття 236 КК України — порушення правил екологічної безпеки;
- стаття 237 КК України — невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення;
- стаття 238 КК України — приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення;
- стаття 253 КК України — проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля.

2. Злочини у сфері землекористування, охорони надр, атмосферного повітря:

- стаття 239 КК України — забруднення або псування земель;

- стаття 239-1 КК України — незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель;
- стаття 239-2 КК України — незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах;
- стаття 240 КК України — порушення правил охорони або використання надр;
- стаття 241 КК України — забруднення атмосферного повітря;
- стаття 254 КК України — безгосподарське використання земель.

3. Злочини у сфері охорони водних ресурсів:

- стаття 242 КК України — порушення правил охорони вод;
- стаття 243 КК України — забруднення моря;
- стаття 244 КК України — порушення законодавства про континентальний шельф України.

4. Злочини у сфері лісовикористання, захисту рослинного і тваринного світу:

- стаття 245 КК України — знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу;
- стаття 246 КК України — незаконна порубка лісу;
- стаття 247 КК України — порушення законодавства про захист рослин;
- стаття 248 КК України — незаконне полювання;
- стаття 249 КК України — незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом;
- стаття 250 КК України — проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів;
- стаття 251 КК України — порушення ветеринарних правил;
- стаття 252 КК України — умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави та об'єктів природно-заповідного фонду.

Кримінальне законодавство України визначає відповідні суспільно небезпечні діяння, які зазіхають на охоронювані законом права та свободи громадян України у сфері захисту довкілля, кримінальні правопорушення, за вчинення яких до винних осіб застосовується відповідальність.

Відповідно, у разі відкриття правоохоронними органами кримінального провадження за вчинення злочину проти довкілля, передбаченого однією із вищенаведених статей КК України, потерпіла особа зможе реалізувати своє право на стягнення з винної особи шкоди як матеріальної, так і нематеріальної. Це право може бути здійснено, зокрема, шляхом подання цивільного позову до суду у відповідному кримінальному провадженні.

Окрім Кримінального кодексу України, відповідно до пункту 2 Постанови Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» (далі — Порядок), визначення шкоди та збитків здійснюється окремо за такими напрямками, зокрема, у сфері захисту довкілля:

- 1) шкода, завдана земельним ресурсам (підпункт 9);
- 2) втрати надр (підпункт 10);
- 3) збитки, завдані водним ресурсам (підпункт 11);
- 4) шкода, завдана атмосферному повітрю (підпункт 12);
- 5) втрати лісового фонду (підпункт 13);
- 6) збитки, завдані природно-заповідному фонду (підпункт 14).

Детальніше щодо кожного напрямку визначення шкоди та збитків у сфері захисту довкілля буде розглянуто нижче.

Шкода, завдана земельним ресурсам, включає шкоду від пошкодження і знищення родючого шару ґрунту та шкоду, зумовлену забрудненням і засміченням земельних ресурсів. Відповідно до частини 1 статті 18 Земельного кодексу України, до земель України належать усі землі в межах її території, в тому числі острови та землі, зайняті водними об'єктами, які за основним цільовим призначенням поділяються на категорії.

У результаті повномасштабної збройної агресії Російської Федерації, близько 180 тис. кв. м території України забруднено вибухонебезпечними предметами. Тобто приблизно 30% території всієї України на сьогодні потребує розмінування та очищення⁹. Вибухонебезпечні предмети — це нерозірвані снаряди,

---

⁹ <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/direktor-krizovoho-bjuro-proon-ponad-180-tis-kv-m-v-ukrajini-mozhut-buti-zaminovani-tsja-ploshcha-u-4-5-razi-perevishchuje-shvejtsariju.html>

різноманітні типи мін, бомби та інше. Вони становлять смертельну загрозу для солдатів, цивільних жителів, а також для домашніх та диких тварин. Щоб очистити всі території, серед яких дороги, населені пункти, сільськогосподарські угіддя, ліси, степові ділянки, доведеться витратити роки роботи з розмінування.

Численні ракети, бомби, снаряди різних типів, міни та кулі також несуть загрозу природним екосистемам. Ці предмети несуть не лише пряму смертельну загрозу, але й приховують хімічне забруднення довкілля. Тисячі вирв від снарядів на території України є потенційним місцем забруднення довкілля важкими металами та іншими небезпечними речовинами. Також дуже токсичною речовиною є ракетне паливо, яке потрапляє в довкілля у разі падіння ракети без підриву. Особливо небезпечними також є фосфорні боеприпаси, вони містять білий фосфор — токсичну речовину. Також ґрунти забруднені численними уламками снарядів — шрапнеллю, що також становить загрозу довкіллю та здоров'ю громадян.

Через проїзд техніки відбувається забруднення ґрунтів паливно-мастильними речовинами, ущільнення ґрунтів, знищення рослинного покриву. На місцях боїв та підриву колон ґрунтовий покрив та довкілля забруднені решками згорілої техніки, паливно-мастильними речовинами, уламками снарядів.

Через воєнні дії утворюються численні відходи руйнації: зруйновані будинки, мости, техніка — вони потребують спеціальних заходів з утилізації та полігонів для зберігання. Адже просте складування цих решток може стати ще одним джерелом забруднення ґрунтових та поверхневих вод і ґрунтів. Згорілі об'єкти також містять велику кількість попелу та недогорілих решток матеріалів, які можуть розмиватися під час опадів, а також розвіюватися вітром в суху погоду. Частина речовин також може випаровуватися та становити додаткову небезпеку для життя та здоров'я громадян.

Частина територій українських земель, на яких проводились довготривалі та активні бойові дії, зазнали найбільш негативного впливу, на них росіяни використовували «тактику випаленої землі», яка відповідно до міжнародного законодавства є

воєнним злочином. Під час таких дій відбувається знищення всіх компонентів природи, фізичне та хімічне забруднення територій, втрата цінних властивостей екосистем та природних ресурсів.

Будівництво фортифікаційних споруд (окопів, капонірів тощо) з різним ступенем руйнування ґрунтових шарів (заглибленням), пересування важкої військової техніки, розмінування, розриви боєприпасів у ґрунті призводять до зміни структури ґрунтів та порушення цілісності природних екосистем. У контексті природних біогеоценозів — це прямий вплив, адже внаслідок зняття верхнього шару разом з рослинністю відбувається пошкодження цілісної ґрунтової системи та негативний вплив на рослинний і тваринний світ, представники якого можуть бути занесені до Червоної книги України або бути ендемічними видами. Навіть після відновлення ґрунтового покриву у майбутньому буде вкрай важко відновити зруйновані ділянки у цілісний масив. Особливо описане вище актуально для хитких степових біогеоценозів¹⁰ (наприклад, типчакково-ковилового степу), де будь-який вид антропогенного впливу на рослинні ресурси призводить до активного розвитку інших рослин на порушених ділянках, що може призвести до витіснення рідкісних видів.

Пошкодження нафтобаз призводить до забруднення атмосфери продуктами горіння, ґрунтового покриву та поверхневих вод через розлив нафтопродуктів. Діями ворога було пошкоджено нафтобази в більшості регіонів України.

Втрати надр включають і ті, що завдані самовільним їх користуванням. Частиною 1 статті 5 Кодексу України про надра визначено, що державний фонд надр включає як ділянки надр, що використовуються, так і ділянки надр, не залучені до використання, в тому числі континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони.

Збитки, завдані водним ресурсам, включають забруднення, засмічення, вичерпання та інші дії щодо водних ресурсів, які можуть погіршити умови водопостачання, завдати шкоди

---

¹⁰ Мається на увазі південний схід України, зокрема Приазов'я, де велися/ведуться активні бойові дії

здоров'ю людей, спричинити зменшення рибних запасів та інших об'єктів водного промислу, погіршення умов існування диких тварин, зниження родючості ґрунтів та інші несприятливі явища внаслідок зміни фізичних і хімічних властивостей вод, зниження їх здатності до природного очищення, порушення гідрологічного і гідрогеологічного режиму вод.

Відповідно до частини 2 статті 3 Водного кодексу України, до водного фонду України належать: **1) поверхневі води:** природні водойми (озера); водотоки (річки, струмки); штучні водойми (водосховища, ставки) і канали, крім каналів на зрошувальних і осушувальних системах; інші водні об'єкти; **2) підземні води та джерела;** **3) внутрішні морські води та територіальне море.**

До поверхневих та ґрунтових вод потрапляють забруднені стоки через руйнацію очисних споруд, нафтопродукти, речовини, які утворюються внаслідок пошкодження промислових об'єктів. Джерелами забруднення також є могильники, в яких без дотримання належних умов захоронено вбитих та померлих через воєнні дії тварин з ферм та птахофабрик, тваринницька продукція зі складів. Через пошкодження та руйнацію дамб на водосховищах відбувається їх обміління, загибель численних гідробіонтів.

Відбувається забруднення вибухонебезпечними предметами водних об'єктів України — озер, річок та морів. Що вимагатиме спеціальних заходів з розмінування. Через вибухи в акваторіях відбувається хімічне забруднення вод вибуховими речовинами. Також токсичні речовини надходять шляхом поверхневого змиву з пошкоджених територій та міграцію через ґрунтові води.

Такий вплив є поступовим та довготривалим, залежить від багатьох факторів: від складу ґрунту та порід до адсорбційної здатності, мікробіологічної активності та частки постійного рослинного покриву. До шкоди, завданої водним ресурсам, слід відносити шкоду, завдану через блокування морських портів, втрати рибальства та аквакультури.

Через воєнні дії було суттєво обмежено доступ людей до водних ресурсів. За даними Офісу ООН з координації гуманітарних питань, за період з квітня по грудень 2022 року кількість людей,

які залишилися без доступу до якісної води, зроста з 6 до 16 мільйонів людей¹¹.

Внаслідок воєнних дій негативного впливу зазнають водно-болотні угіддя міжнародного значення, розташовані на узбережжі Чорного та Азовського морів. У Чорному морі спостерігаються викиди дельфінів та збільшення частоти їх потраплянь до рибальських сіток, що може бути спричинено розташуванням в морі військових човнів з потужними акустичними приладами, а також через вибухи. Морським ссавцям можуть загрозувати прямі пошкодження та знищення через вибухи та постріли, акустичні травми, які поступово призведуть до голодної смерті або дезорієнтації в просторі та викидання на узбережжя, смертельні акустичні травми. Українськими вченими проводяться дослідження, зібрано зразки тканин з померлих дельфінів. Їх відправляють на експертизу за кордон, яка зможе детальніше пояснити причину загибелі¹².

Шкода, завдана атмосферному повітрю, включає шкоду, завдану викидами забруднюючих речовин в атмосферне повітря. У період війни забруднюючі речовини потрапляють в атмосферне повітря у зв'язку із детонацією боєприпасів, ракетними обстрілами, пожежами, у тому числі лісовими, аваріями на об'єктах промисловості.

Повітря забруднюється внаслідок викидів шкідливих речовин під час пожеж та вибухів. Через обстріли на території України сталися численні пожежі на нафтобазах та інших об'єктах промисловості та інфраструктури, що, за даними Державної екологічної інспекції України, спричиняє викиди в атмосферу таких небезпечних речовин, як оксиди азоту, аміак, сірчистий ангідрид, бензапирен, оксиди вуглецю, метали та їх сполуки. Під час вибухів у повітря потрапляють сірчаний газ, чадний газ, оксиди азоту, які є токсичними для організму людини й можуть спричинити різні наслідки від кашлю до важких отруень¹³.

---

¹¹ <https://reports.unocha.org/en/country/ukraine/card/50cUU0yjd2/>

¹² https://uwecworkgroup.info/wp-content/uploads/2022/08/uwec_issue_3_ua.pdf

¹³ <https://polissyareg.dei.gov.ua/post/yakoi-shkodi-viyna-zavdala-ekosistemi-zhitomirshchini-i-shcho-robitya-dlya>

Втрати лісового фонду включають втрату і пошкодження лісів, лісових ділянок та пов'язані із ними витрати. Відповідно до частини 1 статті 4 Лісового кодексу України, до лісового фонду України належать усі ліси на території України незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них, у тому числі лісові ділянки, захисні насадження лінійного типу площею не менше 0,1 гектара, інші лісовкриті землі.

За весь час повномасштабного вторгнення українські ліси та ділянки, покриті лісами, піддаються постійним ракетним обстрілам, в результаті чого виникають пожежі, які знищують цілі екосистеми, на відновлення яких знадобиться не одне десятиліття. До втрат лісового фонду слід відносити і незаконну вирубку лісів, яка здійснюється російськими військовими та місцевим населенням на окупованих територіях. Також втрати лісів викликає будівництво фортифікаційних споруд, які знижують рівень ґрунтових вод, що з часом може призвести до масового всихання лісів поруч із такими фортифікаціями.

До збитків, завданих природно-заповідному фонду України, належать збитки, завдані територіям та об'єктам природно-заповідного фонду, та пов'язані із ними витрати. Відповідно до частини 1 статті 3 Закону України «Про природно-заповідний фонд України», до природно-заповідного фонду України належать:

- природні території та об'єкти: природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища;
- штучно створені об'єкти: ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Під окупацією та впливом воєнних дій досі лишаються природоохоронні території міжнародного та національного значення, заповідники, національні природні парки, території Смарагдової мережі, міжнародні водно-болотні угіддя, місця, важливі для міграції та гніздування птахів, унікальні куточки дикої природи. Однак це не спиняє ворога на шляху до їх знищення,

розкрадання, захоплення в полон співробітників, викрадення та продажу колекцій, вивезення тварин, полювання, викрадення техніки, заборони гасити пожежі, використання як військових полігонів.

Станом на вересень 2022 року російські військові окупували 8 українських заповідників та 12 національних природних парків¹⁴. Станом на травень 2023 року серед об'єктів природно-заповідного фонду під окупацією залишаються 8 заповідників і 10 національних природних парків. Серед них: Чорноморський біосферний заповідник (на території та акваторії Херсонської та Миколаївської областей), біосферний заповідник «Асканія-Нова», національні природні парки Азово-Сиваський, «Олешківські Піски», Джарилгацький (Херсонська область), «Великий Луг» та Приазовський (Запорізька область), «Білобережжя Святослава» (Миколаївська область), «Меотида» (Донецька область), «Кремінські ліси» (Луганська область) та «Чарівна Гавань» (АР Крим)¹⁵.

На звільнених територіях природно-заповідного фонду фіксуються численні площі, що постраждали від пожеж, території, пошкоджені під час обстрілів та бомбардувань, наявні численні вирви від вибухів, залишена згоріла техніка, фортифікаційні споруди та сміття, знищені науково-дослідні відділення, офіси та матеріально-технічне забезпечення національних парків.

Варто виокремити шкідливий вплив воєнних дій на тваринний світ. Тисячі диких тварин гинуть від пожеж, викликаних обстрілами лісів та степів, гинуть від вибухів під час боїв або внаслідок забруднення території вибухонебезпечними предметами — нерозірваними снарядами, мінами, розтяжками. Відбувається знищення середовищ існування тварин, їх безпосереднє знищення, травмування, завдання стресу та порушення умов проживання, розмноження, зупинок під час міграцій. Ці питання потребують детального вивчення та моніторингу стану популяцій диких тварин в Україні.

---

¹⁴ <https://livingplanet.org.ua/novuny/za-pidsumkami-zasidannya-gromadskoji-radi-mindovkillya?fbclid=IwAR3dD5Lj5wAh537hbAKAXwJStwORUqqm5457fGou7zhwG2GUNpix3--bY6c>

¹⁵ <https://armyinform.com.ua/2023/03/26/ekologichnyj-teroryzm-rf-v-ukrayini-zbytky-za-danymy-derzhekoinspekcziji/>

Звісно, реальна шкода, завдана українському довкіллю в результаті збройної агресії Російської Федерації, буде підрахована лише після звільнення усіх територій, незаконно захоплених країною-агресоркою. Обсяг такої шкоди буде значно більшим, ніж фіксується зараз. Після закінчення війни українське довкілля потребуватиме величезної та довготривалої відбудови та відновлення, оскільки руйнівний вплив дуже значний. Проте вже зараз необхідним є напрацювання відповідних механізмів обрахунків завданої шкоди, що стануть основою для формування доказової бази у майбутніх судових та позасудових провадженнях про відшкодування шкоди, завданої українському довкіллю російською агресією.

3

Національна судова практика у спорах щодо відшкодування шкоди довкіллю. Правові висновки у спорах щодо відшкодування шкоди довкіллю, викладені у постановах Верховного Суду України

Національна судова система України з моменту її утворення діє за принципом верховенства права, який закріплено в частині 1 статті 8 Конституції України, яка є Основним Законом нашої держави, а норми Конституції є нормами прямої дії. Саме верховенство права характеризує стан національного судочинства, який залежить як від правової основи самого судового процесу, так і від діяльності судів. Принцип верховенства права та довіра до судової влади формується крізь призму судових рішень, які у своїй сукупності складають систему судової практики, яка є надзвичайно важливою для правової держави.

В усіх судових процесах, незалежно від того, в порядку якого судочинства розглядається справа, суд вирішує, яку саме норму права слід застосувати при прийнятті рішення. Останніми роками суди під час ухвалення судового рішення враховують висновки щодо застосування відповідних норм права, викладених у постановах Верховного Суду, такий обов'язок для суду встановлено профільними процесуальними кодексами.

Для прикладу, у цивільному судочинстві — частина 4 статті 263 ЦПК України, у господарському — частина 4 стаття 236 ГПК

України, у кримінальному — частина 6 стаття 368 КПК України, в адміністративному — частина 2 стаття 245 КАС України.

Частина 1 статті 36 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» встановлює, що Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом.

Поряд з цим, згідно з пунктом 6 частини 2 статті 36 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», саме Верховний Суд забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом. В цій частині варто звернути увагу на те, що саме Постанови Верховного Суду є остаточними та не підлягають оскарженню.

Таким чином, саме єдність і послідовність судової практики, по суті, є передумовою передбачуваності поведінки суду і довіри до суду, яка в сучасних умовах є критично необхідною та важливою.

Завдяки єдності судової практики може реалізовуватись принцип рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом, який закріплено у статті 129 Конституції України.

Також завдяки єдності та послідовності судової практики може в повній мірі досягатись завдання та основні засади українського судочинства, такими як справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів, зокрема щодо відшкодування шкоди, завданої порушенням природоохоронного законодавства, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави.

Національна судова система України визнає Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права.

Саме стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріпила право на справедливий суд, яке гарантує право кожній особі на справедливий й публічний роз-

гляд своєї справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, саме цього прагне кожна особа, звертаючись до суду.

Звісно, аналізуючи національну судову практику, яка сформувалась останніми роками, українські суди все частіше застосовують при ухваленні рішень судову практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Судова практика ЄСПЛ є об'єктивним критерієм оцінки правової системи кожної держави, яка є учасницею Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Найважливіші правові висновки, викладені у Постановах Верховного Суду, мають важливе значення для формування єдності судової практики у спорах щодо відшкодування шкоди, завданої довкіллю або завданої порушенням природоохоронного законодавства.

Правові висновки Верховного Суду, які викладені у формі Постанов, розміщуються у Єдиному державному реєстрі судових рішень (ЄДРСР). Судові рішення, внесені до ЄДРСР, є відкритими для безоплатного цілодобового доступу на офіційному веб-порталі судової влади України.

Таким чином, аналізуючи сформовану судову практику у спорах щодо відшкодування шкоди, завданої довкіллю, яка міститься у Єдиному державному реєстрі судових рішень у формі Постанов Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду, спори щодо відшкодування шкоди, завданої довкіллю, згідно з характером завдання (заподіяння) шкоди природним ресурсам, можна розділити на такі групи:

1. Щодо відшкодування шкоди, завданої незаконною вирубною лісів (дерев).
2. Щодо відшкодування шкоди, завданої забрудненням атмосферного повітря.
3. Щодо відшкодування шкоди, завданої забрудненням земельних ділянок.
4. Щодо відшкодування шкоди, завданої забрудненням водних об'єктів.
5. Щодо відшкодування шкоди, завданої об'єктам природно-заповідного фонду України.

6. Щодо відшкодування збитків, заподіяних внаслідок самовільного користування надрами.

За вказаних обставин, доцільно розглянути судову практику щодо кожної групи спорів на прикладі конкретних судових справ, які розглядались Верховним Судом та щодо яких Верховний Суд зробив важливі висновки.

1. Спори щодо відшкодування шкоди, завданої незаконною вирубкою лісів (дерев).

Постановою Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 26 травня 2022 року¹⁶ у справі № 922/2317/21 розглянуто справу за позовом керівника Куп'янської окружної прокуратури Харківської області в інтересах держави в особі Державної екологічної інспекції у Харківській області до відповідача — Державного підприємства «Куп'янське лісове господарство» про стягнення 6 375 136,44 грн збитків, заподіяних державі внаслідок незаконної рубки дерев.

Позовна заява була обґрунтована тим, що Держекоінспекцією проведено позапланову перевірку дотримання Лісгоспом природоохоронного законодавства, в ході якої виявлено факт незаконної рубки дерев без ознак клеймування на шийці пенька на всій площі вибіркової санітарної рубки, за результатом чого складено акт перевірки та проведено розрахунок заподіяної шкоди, яку відповідач не оплатив.

Доказова база щодо розміру заподіяних збитків: розрахунок розміру шкоди, який здійснений Держекоінспекцією відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 23.07.2008 № 665 «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу» та індексації такс 2020 року.

Рішення судів попередніх інстанцій. Суд першої інстанції задовольнив позов та стягнув з Лісгоспу заподіяну шкоду в повному обсязі. Апеляційний господарський суд не погодився з висновками суду першої інстанції щодо стягнення шкоди, з урахуванням чого рішення місцевого господарського суду скасував та ухвалив нове рішення, яким відмовив у задоволенні позову

---

¹⁶ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104603023>

з мотивів недоведення позивачем заподіяння шкоди державі, оскільки Лісгоспом рубку дерев проведено на підставі спеціального дозволу (лісорубного квитка на вибіркoву санітарну рубку), а кількість зрубаних дерев виявлена при перевірці менша, ніж зазначена в лісовому квитку.

Верховний Суд України у складі колегії суддів Касаційного господарського суду, скасовуючи Постанову апеляційного суду та залишаючи в силі рішення суду першої інстанції, яким стягнуто збитки, зробив такі висновки щодо застосування норм права.

1. Системний аналіз положень статті 84 ЛК України, пункту 4, 19 Правил поліпшення якісного складу лісу, пунктів 4, 12, 13, 26 Санітарних правил в лісах України, пунктів 4.1, 4.2, 4.16 Методичних вказівок з відведення і таксації лісосік, видачі лісорубних квитків та огляду місць заготівлі деревини в лісах приходять до висновку, що нанесення клейма біля шийки кореня дерева здійснюється до початку фактичного проведення рубки та передують фактичному проведенню рубки раніше обстежених дерев, а тому це клеймо має залишатися і після проведення вибіркової санітарної рубки дерев.

2. Проведена за наявності лісорубного квитка вибіркова санітарна рубка дерев без ознак клеймування біля шийки кореня на всій площі вибіркової санітарної рубки свідчить про порушення нормативно закріплених вимог для такої рубки та є підставою для стягнення заподіяної лісу шкоди внаслідок вирубки не відведених у рубку дерев.

Інші висновки Верховного Суду України по суті розгляду справи

Верховний Суд України погодився з висновками місцевого господарського суду щодо наявності в діях відповідача складу цивільного правопорушення, необхідного для стягнення шкоди, та зауважив, що суд обґрунтовано встановив наявність у діях відповідача усіх елементів складу цивільного правопорушення, необхідних для стягнення шкоди, а саме: протиправної поведінки, яка виявилась у здійсненні рубки дерев у лісовому масиві (кварталі та виділі) Борівського лісництва, які не обліковані матеріалами відведення насаджень та на рубку яких не

видавались лісорубні квитки (без їх фактичного відводу), що підтверджується актом перевірки органу контролю; проведенням рубки дерев, не призначених у рубку; завданої шкоди, що підтверджується розрахунком такої шкоди, оскільки шкода завдана внаслідок здійснення рубки дерев: між її спричиненням та протиправною поведінкою відповідача існує сталий причинний зв'язок та вина заподіювача шкоди, підтверджені актом перевірки та переліковою відомістю пнів та винною поведінкою останнього, що мала свій вираз у продовженні рубки дерев без відводу дерев у рубку (без клеймування) за умови обізнаності про необхідність його проведення, а отже і незабезпеченні належного використання лісових ресурсів, які перебувають у постійному користуванні держлісгоспу.

Організація і забезпечення охорони та захисту лісів, яка передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на збереження та охорону лісів, зокрема від незаконних рубок та інших пошкоджень, покладається на постійних лісокористувачів.

Порушення вимог щодо ведення лісового господарства, встановлених у сфері охорони, захисту та використання лісів, є підставою для покладення на постійного лісокористувача цивільно-правової відповідальності. При цьому неважливо, хто конкретно здійснював незаконне вирубування дерев на ділянках лісу, наданих у постійне користування, оскільки визначальним є факт порушення лісокористувачем встановлених правил лісокористування, що спричинило завдання державі збитків внаслідок незаконної рубки дерев третіми особами на підконтрольній лісокористувачу ділянці лісу.

Обов'язок щодо забезпечення охорони лісових насаджень покладено саме на постійних лісокористувачів, які відповідають за невиконання або неналежне виконання таких обов'язків, в тому числі у разі незабезпечення охорони та захисту лісів від незаконних рубок дерев (аналогічний висновок викладений у постанові об'єднаної палати Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду у справі від 09.08.2018 № 909/976/17, постановою Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 20.08.2018 у справі № 920/1293/16, від 19.09.2018 у справі № 925/382/17, від 09.12.2019 у справі № 906/133/18,

20.02.2020 у справі № 920/1106/17, від 30.11.2021 у справі № 926/2174/20).

2. Спори щодо відшкодування шкоди, завданої забрудненням атмосферного повітря.

Постановою Верховного Суду України у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 02 червня 2022 року¹⁷ у справі № 920/821/18 розглянуто справу за позовом заступника керівника Округної прокуратури міста Суми в інтересах держави в особі Державної екологічної інспекції у Сумській області до відповідача — Дочірнього підприємства «Сумський облавтодор» ВАТ «Державна акціонерна компанія «Автомобільні дороги України» про стягнення 2 802 056,48 грн збитків, завданих державі внаслідок наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря.

Позовна заява обґрунтована фактом порушення законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища, встановленого Держекоінспекцією, під час проведення планового заходу державного нагляду (контролю), під час якого виявлено факти здійснення виробничою базою та асфальтобетонними заводами відповідача викидів в атмосферне повітря забруднюючих речовин від організованих та неорганізованих стаціонарних джерел без дозволу на їх викиди, за результатом чого складено акт перевірки та здійснено розрахунок заподіяних державі збитків, які він не оплатив.

Доказова база щодо розміру заподіяних збитків: розрахунок розміру збитків, здійснений позивачем згідно з Методикою розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, затвердженої наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 10.12.2008 № 639 із змінами та доповненнями.

Рішення судів попередніх інстанцій. Суд першої інстанції, з яким погодився апеляційний господарський суд, стягнув з відповідача заподіяні державі збитки, дійшовши висновку, що

---

¹⁷ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105324909>

відповідач не вжив заходів щодо своєчасного отримання дозволів на викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин та продовжив їх викид після закінчення строку дії попередніх дозволів, чим завдав державі збитки внаслідок наднормативного викиду забруднюючих речовин в атмосферне повітря.

Верховний Суд України у складі колегії суддів Касаційного господарського суду, залишаючи рішення судів попередніх інстанцій без змін та відмовляючи у задоволенні касаційної скарги відповідача, зробив такі висновки щодо застосування норм права.

I. Щодо необхідності суб'єктам господарювання отримувати дозвіл на викид в атмосферне повітря забруднюючих речовин неорганізованими стаціонарними джерелами.

Системний аналіз положень підпункту 14.1.230 пункту 14.1 статті 14 ПК України, підпункту 1.14.5. Інструкції про зміст та порядок складання звіту проведення інвентаризації викидів забруднюючих речовин № 7 свідчить, що під стаціонарним джерелом викидів (забруднення) слід розуміти нерухомий об'єкт (підприємство, цех, агрегат, установка тощо), що зберігає свої просторові координати протягом певного часу та здійснює викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря.

Поняття стаціонарні джерела викидів (забруднення) охоплює собою і організовані, і неорганізовані джерела викидів, адже головною кваліфікуючою ознакою цих джерел є їхня стаціонарність, тоді як організованість/неорганізованість є ознакою диференційованості поділу залежно від характеру (видів) викиду забруднюючих речовин в атмосферу, здійснених джерелом викиду.

Віднесення стаціонарного джерела до організованого та неорганізованого має наслідком лише відмінності регулювання викидів забруднюючої речовини в атмосферу такими джерелами, що зумовлено різницею їх природи, але жодним чином не нівелює, з урахуванням віднесення неорганізованих джерел до стаціонарних, необхідність отримання дозволу на право здійснення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря як для організованих, так і для неорганізованих джерел викидів.

Для отримання дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря неорганізованими стаціонарними джерелами інвентаризація таких джерел викидів має містити їхні характеристики, залежно від яких до цих джерел встановляються **вимоги** щодо здійснення ними викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, оскільки неорганізовані стаціонарні джерела викидів самі по собі не мають попередньо визначених ідентифікуючих параметрів, які дозволяють встановити для них відповідні **нормативи** викидів.

II. Щодо наявності підстав для стягнення збитків за порушення законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища — викид в атмосферне повітря забруднюючих речовин неорганізованими стаціонарними джерелами без дозволу на викид таких речовин.

Відсутність у суб'єктів господарювання дозволу на викиди стаціонарними джерелами викидів (як організованими, так і неорганізованими) забруднюючих речовин в атмосферне повітря свідчить про порушення нормативно визначених умов викидів таких речовин в атмосферу, зокрема абзацу другої частини першої статті 10, частин 5–6 статті 11 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» (в редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин) та є підставою для стягнення збитків завданих державі внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

III. Щодо порядку відшкодування збитків, їхнього розміру

Збитки, завдані державі внаслідок порушення законодавства про охорону атмосферного повітря, зокрема викидів стаціонарними джерелами забруднюючих речовин в атмосферне повітря за відсутності дозволу, підлягають відшкодуванню за весь час роботи стаціонарних джерел викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря за відсутності відповідного дозволу.

Наявність дозволу у суб'єкта господарювання на момент здійснення перевірки не виключає обов'язку правопорушника відшкодувати в повному обсязі завдану шкоду за здійснення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел без дозволів на їх викиди (див. висновки, викладені у постановвах Касаційного господарського суду

у складі Верховного Суду від 26.04.2018 у справі № 903/744/16, від 22.05.2018 у справі № 910/15305/17, від 18.03.2019 у справі № 910/23296/17, від 16.12.2021 у справі № 920/266/19).

3. Щодо відшкодування шкоди, завданої забрудненням земельних ділянок.

Постановою Верховного Суду України у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 15 червня 2021 року¹⁸ у справі № 916/2479/17 розглянуто справу за позовом Державної екологічної інспекції в Одеській області до відповідача — Публічне акціонерне товариство «Одеснафтопродукт» про стягнення збитків, завданих державі у розмірі 1 000 199,95 грн внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Позовна заява обґрунтована фактом забруднення земель нафтою та нафтопродуктами від нафтопроводу ПАТ «Одеснафтопродукт», що є порушенням статті 96 Земельного кодексу України та статті 52 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Доказова база щодо розміру заподіяних збитків: Державною екологічною інспекцією здійснено розрахунок заявлених до стягнення збитків з урахуванням Акта щодо дотримання відповідачем вимог природоохоронного законодавства, з якого вбачається, що площа забруднення земельної ділянки становить 468 кв. м та 187 кв. м. Розрахунок здійснювався відповідно до «Методики визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства», затвердженої наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 27 жовтня 1997 року №171. Суди попередніх інстанцій встановили, що здійснений позивачем розрахунок шкоди у розмірі 1 000 195,95 грн є правильним та обґрунтованим.

Рішення судів попередніх інстанцій. Рішенням господарського суду першої інстанції, яке було залишено в силі постановою апеляційного господарського суду, позовна заява задово-

---

¹⁸ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97868638>

лена в повному обсязі. Суди аргументували свою позицію тим, що позивачем було доведено в повному обсязі факт розливу нафти та нафтопродуктів.

Верховний Суд України у складі колегії суддів Касаційного господарського суду, залишаючи рішення судів попередніх інстанцій без змін та залишаючи без задоволення касаційну скаргу відповідача, зробив такі висновки.

Апеляційний суд обґрунтовано не взяв до уваги висновок проведеної судової інженерно-екологічної експертизи через те, що основний об'єкт експертизи, а саме ґрунт із вмістом нафтопродуктів внаслідок події надзвичайної екологічної ситуації, що сталася 13.04.2017, з місця події було вивезено, що унеможливує проведення експертного дослідження з вирішенням судовим експертом питання щодо розміру збитків, завданих внаслідок аварійної події, а також не спростовує вимірювання дійсної площі забруднення на день розливу. Факт рекультивації земель підтверджується актом інспекції, в якому було зафіксовано вивезення забрудненого ґрунту.

Відповідно до статті 166 Земельного кодексу України, рекультивація порушених земель — це комплекс організаційних, технічних і біотехнологічних заходів, спрямованих на відновлення ґрунтового покриву, поліпшення стану та продуктивності порушених земель. Землі, які зазнали змін у структурі рельєфу, екологічному стані ґрунтів і материнських порід та у гідрологічному режимі внаслідок проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, підлягають рекультивації. Для рекультивації порушених земель, відновлення деградованих земельних угідь використовується ґрунт, знятий при проведенні гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, шляхом його нанесення на малопродуктивні ділянки або на ділянки без ґрунтового покриву.

Колегія суддів КГС ВС зауважила, що судами попередніх інстанцій на основі зібраних та досліджених у справі доказів і фактичних обставин було зроблено висновок про те, що внаслідок вищевказаного порушення була заподіяна шкода державі у вигляді збитків на суму 1 000 199,95 грн, яка розрахована згідно з Методикою визначення розмірів шкоди, зумовленої

забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства, затвердженою наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 27.10.1997 № 171, зареєстрованим в Мін'юсті України 05.05.1998 за № 285/2725.

Суд касаційної інстанції зазначив, що, встановивши під час розгляду справи, що висновок експерта за результатами проведення судової інженерно-екологічної експертизи у цій справі містить неточності, а також припущення, суд апеляційної інстанції дійшов правильного висновку про те, що висновки, викладені в ньому, не можна брати до уваги.

4. Щодо відшкодування шкоди, завданої забрудненням водних об'єктів.

Постановою Верховного Суду України у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 11 серпня 2021 року¹⁹ у справі № 920/739/19 розглянуто справу за позовом Сумської місцевої прокуратури в інтересах держави, в особі Державної екологічної інспекції у Сумській області до відповідача — Публічного акціонерного товариства «Сумхімпром» про стягнення 792 644,27 грн шкоди, завданої водним об'єктам внаслідок скидання забруднюючих речовин зі зворотними водами з перевищенням нормативу гранично допустимого скиду.

Позовна заява обґрунтована тим, що за результатами перевірки Державною екологічною інспекцією встановлено факт порушення відповідачем природоохоронного законодавства, а саме — скидання забруднюючих речовин зі зворотними водами в поверхневий водний об'єкт з перевищенням встановлених нормативів ГДС та визначених дозволом на спеціальне водокористування лімітів БСК5, сульфатів, хлоридів, азоту амонійному, марганцю.

Доказова база щодо розміру заподіяних збитків: Державною екологічною інспекцією проведено розрахунок розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне викорис-

---

¹⁹ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99123175>

тання водних ресурсів у період 2018 та 2019 років. Розрахунок здійснено відповідно до Методики розрахунків розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів п. 7.1, затвердженої наказом Мінприроди України № 389 від 20.07.2009.

Рішення судів попередніх інстанцій. Рішенням господарського суду першої інстанції, яке було залишено без змін апеляційним господарським судом, позовні вимоги задоволені в повному обсязі. Судові рішення мотивовані доведеністю позовних вимог і наявністю правових підстав для покладення на відповідача обов'язку з відшкодування збитків, завданих внаслідок порушення вимог природоохоронного законодавства України.

Верховний Суд України у складі колегії суддів касаційного господарського суду, залишаючи рішення судів попередніх інстанцій без змін та залишаючи без задоволення касаційну скаргу відповідача, зробив такі правові висновки.

Колегія у складі суддів КГС ВС під час розгляду цієї справи зазначила таке. Підставою деліктної протиправної відповідальності є шкідливе винне діяння особи, яка завдала шкоду. Для відшкодування завданої шкоди необхідно довести такі факти: неправомірність поведінки особи; вина завдавача шкоди; наявність шкоди; причинний зв'язок між протиправною поведінкою та заподіяною шкодою.

Наявність усіх зазначених умов є обов'язковою для ухвалення судом рішення про відшкодування шкоди. Відсутність одного з елементів складу цивільного правопорушення звільняє боржника від відповідальності за заподіяну шкоду, оскільки його поведінка не може бути кваліфікована як правопорушення.

Зібрані у справі докази свідчать про порушення відповідачем природоохоронного законодавства протягом 2018 року та в паводковий період з 12.03.2019 по 26.03.2019, що зафіксовано в акті перевірки. Це дає можливість притягнути відповідача до відповідальності згідно зі статтею 1166 ЦК України.

Фактичні обставини у справі, встановлені під час її розгляду, підтверджують висновки попередніх інстанцій стосовно пору-

шення відповідачем чинного законодавства про охорону навколишнього природного середовища, а отже і наявність правових підстав для застосування до відповідача такого заходу відповідальності, як відшкодування шкоди, завданої водним об'єктам внаслідок скидів забруднюючих речовин зі зворотними водами з перевищенням нормативу гранично допустимого скиду. Підстав для зміни чи скасування оскаржуваних судових рішень, які ухвалені при повному та всебічному дослідженні обставин справи і з правильним застосуванням до спірних правовідносин законодавчих норм, суд касаційної інстанції не вбачає.

5. Щодо відшкодування шкоди, завданої об'єктам природно-заповідного фонду України.

Постановою Верховного Суду України у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 25 травня 2023 року²⁰ у справі № 924/883/21, розглянуто справу за позовом Шепетівської окружної прокуратури в інтересах держави в особі Державної екологічної інспекції у Хмельницькій області до відповідача — Шепетівського районного спеціалізованого лісокомунального підприємства про стягнення 10 880 408,00 грн збитків, завданих незаконною порубкою дерев на території об'єкта природно-заповідного фонду — регіонального ландшафтного парку «Мальованка» (відповідна Постанова прийнята Верховним Судом України у справі № 924/883/21, яка розглядалась судом першої та апеляційної інстанції після її направлення на новий розгляд на підставі Постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 26 липня 2022 року).

Позовна заява обґрунтована тим, що згідно з актом перевірки № 210/05 від 19.03.2021 зафіксовано факт заподіяння збитків державі, внаслідок здійснення Відповідачем незаконної порубки 2484 дерев різних порід на території Парку на підставі незаконно виданих лісорубних квитків за відсутності лімітів та дозволів на спеціальне використання природних ресурсів. При цьому прокурор обґрунтував необхідність звернення

---

²⁰ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111460143>

з позовом бездіяльністю позивача щодо захисту інтересів держави у зв'язку з виявленими порушеннями через відсутність відповідного фінансування.

Доказова база щодо розміру заподіяних збитків: розрахунок шкоди незаконно зрізаних дерев здійснено з використанням такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природного заповідного фонду України (додаток № 1), затверджених постановою КМУ від 24.07.2013 року за № 541, на загальну суму 10 880 408,00 грн.

Рішення судів попередніх інстанцій. Рішенням господарського суду Хмельницької області від 14.11.2022, яке залишено без змін постановою Північно-західного апеляційного господарського суду від 28.02.2023, у позові відмовлено. **Судові рішення мотивовані** відсутністю належних доказів неправомірної поведінки Відповідача у спірних правовідносинах та обґрунтованого розрахунку суми збитків. При цьому суди першої та апеляційної інстанцій дійшли висновку, що подані прокурором на підтвердження позовних вимог докази не можуть бути достовірними доказами, що свідчать про порушення Відповідачем норм природоохоронного законодавства.

Верховний Суд України у складі колегії суддів Касаційного господарського суду, частково задовольняючи касаційну скаргу заступника керівника Рівненської обласної прокуратури та скасовуючи Постанову Північно-західного апеляційного господарського суду від 28.02.2023 та рішення господарського суду Хмельницької області від 14.11.2022 та передаючи справу на новий розгляд до суду першої інстанції, зробив такі правові висновки.

При ухваленні оскаржуваних судових рішень суди попередніх інстанцій не врахували імперативний характер норми, закріпленої в частині 4 статті 7 Закону України «Про природно-заповідний фонд України», при визначенні меж територій та об'єктів природно-заповідного фонду до встановлення їх в натурі, залишивши поза увагою встановлені ними обставини щодо створення та розширення Парку уповноваженим органом із включенням до його складу (без вилучення у землекористу-

вачів) земельних ділянок (за відповідними переліками) згідно з проектом створення Парку.

Водночас всупереч вказівкам, що містяться у постанові суду касаційної інстанції, суди першої та апеляційної інстанцій під час нового розгляду знову належним чином не дослідили докази, надані на підтвердження факту здійснення Відповідачем спірної вирубки дерев, та не надали належну оцінку відомостям Акта про такий факт і запереченням Відповідача проти Акта з огляду на їх підтвердження чи спростування іншими доказами, зокрема, польовими переліковими відомостями, актами виконаних робіт тощо.

Суди вирішили спір у справі без належного встановлення обставин щодо наявності чи відсутності вчинення Відповідачем спірного діяння — вирубки дерев, зафіксованої в Акті. Тоді як саме встановлення такого факту є необхідною передумовою для оцінки правомірності дій Відповідача з точки зору дотримання вимог природоохоронного законодавства, зокрема вчинення їх на території, передбаченій проектом створення Парку, або поза її межами, з отриманням необхідних дозвільних документів на спеціальне використання природних ресурсів чи без них, а також для надання оцінки наявності чи відсутності інших елементів цивільного правопорушення, з'ясування обставин щодо вини Відповідача в заподіянні збитків та їх розміру (в разі наявності).

Господарські суди попередніх інстанцій під час розгляду справи не дотримались вимог статей 74, 86, 236, 269, 316 Господарського процесуального кодексу України щодо всебічного, повного і об'єктивного розгляду в судовому процесі всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом, із належним дослідженням зібраних у справі доказів, а також застосуванням усіх наданих їм процесуальним законом повноважень, у зв'язку з чим неправильно застосували норми матеріального права, не врахувавши вказівки Верховного Суду щодо необхідності встановлення усіх фактичних обставин, які мають значення для правильного вирішення спору щодо застосування цивільно-правової відповідальності на підставі статті 1166 Цивільного кодексу України.

6. Щодо відшкодування збитків, заподіяних внаслідок самовільного користування надрами.

Постановою Верховного Суду України у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 28 березня 2023 року²¹ у справі № 906/702/21 розглянуто справу за позовом Коростівської окружної прокуратури в інтересах держави в особі Державної екологічної інспекції Поліського округу та Іршанської селищної ради до відповідача — Приватного підприємства «Моноліт» про стягнення 7 648 921,91 грн збитків, завданих внаслідок самовільного користування надрами.

Позовна заява обґрунтована тим, що Відповідачем допущено самовільний видобуток корисних копалин на Володимирському-1 родовищі, яке розташоване біля села Добринь Хорошівського району Житомирської області, в період зупинення дії спецдозволу на користування надрами №2861 від 29.11.2002, з 01.11.2017 по 29.04.2019, чим порушено вимоги статті 24 Кодексу України про надра.

Доказова база щодо розміру заподіяних збитків: Висновок експерта за результатами проведення судової інженерно-екологічної експертизи №1355/19-25 від 07.10.2019, що здійснена в межах кримінального провадження. Згідно з даним висновком, розмір збитків, завданих державі внаслідок самовільного видобутку корисної копалини загальнодержавного значення — габро, на земельній ділянці родовища Володимирське-1, що розташоване на відстані 3 км на північний схід від с. Добринь Хорошівського району Житомирської області, наданої у спеціальне користування ПП «Моноліт», за період з 01.11.2017 по 23.04.2019 становить 7 648 921,91 грн.

Рішення судів попередніх інстанцій. Рішенням господарського суду Житомирської області від 18.08.2022, яке залишено без змін постановою Північно-західного апеляційного господарського суду від 06.12.2022, в позові відмовлено. **Судові рішення мотивовані** відсутністю у діях відповідача складу правопорушення, а саме: протиправної поведінки, вини, шкоди

---

²¹ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110205512>

та причинного зв'язку між протиправною поведінкою та заподіяною шкодою.

Суд першої інстанції, з яким погодився суд апеляційної інстанції, відмовляючи в задоволенні позову вказав, що в матеріалах цієї справи відсутні розрахунки спірної суми, завданої навколишньому природному середовищу шкоди, здійснені безпосередньо на місці Державною екологічною інспекцією Поліського округу (1-й позивач).

Верховний Суд України у складі колегії суддів Касаційного господарського суду, залишаючи без задоволення касаційну скаргу позивача, а Постанову апеляційного господарського суду та рішення господарського суду першої інстанції без змін, зробив такі правові висновки.

Суди попередніх інстанцій в оскаржуваних рішеннях у цій справі зазначали про відсутність розрахунків спірної суми, завданої навколишньому природному середовищу шкоди, здійснених безпосередньо на місці екологічною інспекцією за допомогою відповідного засобу вимірювальної техніки не відповідає вимогам щодо порядку визначення заподіяних збитків, посилаючись зокрема на Методику визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами, затверджену наказом Міністерства екології та природних ресурсів України № 303 від 29.08.2011, згідно з якою:

- Методика встановлює основні вимоги щодо порядку визначення заподіяних збитків і застосовується при визначенні відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами (пункт 1.3);
- збитки розраховуються особами, які уповноважені здійснювати державний нагляд (контроль) за використанням і охороною надр (пункт 3.1);
- для визначення обсягу самовільно видобутих надр безпосередньо на місці видобування виконують прямі вимірювання лінійних розмірів: довжини, ширини та висоти, розраховують об'єм через добуток лінійних розмірів за допомогою відповідного засобу вимірювальної техніки, що має метрологічне підтвердження (пункт 3.1).

Твердження прокуратури в касаційній скарзі про те, що положення вищезгаданої Методики не забороняє її використання при визначенні розміру шкоди іншими особами, зокрема експертом в межах кримінального провадження, не відмінняє встановленого статтею 86 ГПК України порядку надання оцінки доказів, згідно з яким жодні докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили; суд надає оцінку і зібраним у справі доказам в цілому, і кожному доказу (групі однотипних доказів), який міститься у справі.

Суди попередніх інстанцій встановили, а скаржником не спростовано обставини відсутності вини та протиправної поведінки відповідача, належність обґрунтування розміру шкоди в цьому випадку не має вирішального значення для вирішення спору по суті заявлених вимог, оскільки відсутність хоча б однієї зі складових правопорушення (неправомірність поведінки особи, вина завдавача шкоди, наявність шкоди, причинний зв'язок між протиправною поведінкою та заподіяною шкодою) виключає відповідальність.

Зазначаючи про відсутність висновків Верховного Суду України щодо застосування статей 1, 4-1 Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» (без посилок на конкретні пункти наведених норм) та щодо можливості розрахунку на підставі Методики збитків, завданих самовільним використанням надр не лише особами, які уповноважені здійснювати державний нагляд (контроль) за використанням і охороною надр, а також й іншими особами, зокрема експертом при проведенні експертизи та допустимості висновку експерта, як доказу на підтвердження розміру завданої шкоди (пункт 5.2 цієї постанови), скаржник у тексті касаційної скарги наводить фактичні обставини справи та висловлює свою незгоду зі здійсненою судами оцінкою зібраних у справі доказів, спонукаючи Верховний Суд втрутитися у фактичну складову судових рішень шляхом надання додаткової оцінки та переоцінки обставинам справи та наявним у ній доказам, що виходить за межі повноважень суду касаційної інстанції в силу положень статті 300 ГПК України.

Вочевидь Верховний Суд своїм рішенням не захотів вирішувати наявну правову проблему щодо питання можливості

здійснення розрахунку на підставі Методики збитків, завданих самовільним використанням надр зокрема іншими експертами, хоча, відповідно до ч. 5 ст. 302 ГПК України, суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії або палати, має право передати справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо дійде висновку, що справа містить виключну правову проблему і така передача необхідна для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики.

Було б, очевидно, правильним рішенням, аби Верховний Суд України передав відповідну справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, а не обмежився посиланням у прийнятій постанові на рішення ЄСПЛ у справі «Проніна проти України», в якому зазначено, що пункт 1 статті 6 Конвенції зобов'язує суди давати обґрунтування своїх рішень, але це не може сприйматись як вимога надавати детальну відповідь на кожен аргумент. Межі цього обов'язку можуть бути різними залежно від характеру рішення. Лише той факт, що суд окремо та детально не відповів на кожний аргумент, представлений сторонами, не є свідченням несправедливості процесу (рішення ЄСПЛ у справі «Шевельов проти України»).

Підсумовуючи наведену вище практику Верховного Суду України, в усіх справах, предметом яких було відшкодування шкоди, завданої довкіллю (його об'єктам), Позивачами виступали Державна екологічна інспекція України як уповноважений орган на звернення до суду з позовами про відшкодування збитків, а також прокуратура, яка зверталась до суду в інтересах держави в особі Державної екологічної інспекції. Спори про відшкодування шкоди, завданої довкіллю, здійснювались здебільшого в порядку господарського судочинства. Доказовою базою слугували розрахунки завданих збитків та шкоди, а також Акти перевірок, складених Державною екологічною інспекцією, які брались судами до уваги.

Суди задовольняли позови та стягували завдану шкоду за умови доведеності позивачем наявності в діях відповідача складу цивільного правопорушення, необхідного для стягнення шкоди, адже шкода є об'єктивним наслідком поведінки відповідача через недотримання природоохоронного законодавства,

а також підтвердження позивачем розміру завданої шкоди (збитків) належними та допустимими доказами, якими є розрахунки завданих збитків, складених уповноваженим органом відповідно до чинних Методик.

Отже, звертаючись до суду з позовом про відшкодування шкоди, дуже важливо враховувати судову практику, викладену в Постановах Верховного Суду України, від якої залежить результат судового розгляду спорів, у тому числі про відшкодування шкоди, завданої порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Але поряд з цим варто звернути увагу на те, що процесуальним законодавством Верховний Суд України наділений повноваженнями у встановленому порядку відступати від раніше сформованої правової позиції. Це означає, що принцип єдності судової практики не має абсолютного характеру, оскільки без ґрунтовних підстав відступ від попередніх правових висновків неможливий. Такими підставами є очевидна неправильність попереднього висновку, зміни в законодавстві або потреба в узгодженні судової практики в межах Верховного Суду України. Велика Палата Верховного Суду бере до уваги можливі наслідки формулювання нового правового висновку для правової системи, для правозастосування, а також для суб'єктів, залучених у спірні правовідносини.

У кожному конкретному випадку потрібно враховувати правову позицію Верховного Суду, яка є чинною на момент звернення до суду з позовною заявою та заявлення відповідних позовних вимог.

4

Визначення належного відповідача у спорах про стягнення з Російської Федерації шкоди, завданої довкіллю. Подолання судового імунітету Російської Федерації через призму рішень Верховного Суду України

Україна протистоїть збройній агресії Російської Федерації з 19 лютого 2014 року, яка значно посилилася з повномасштабним вторгненням 24 лютого 2022 року, в ході якого розширились межі злочинної діяльності країни-агресорки на всю територію України із застосуванням сухопутних військ, авіації, ракетних систем методами, що порушують закони та звичаї війни.

Відповідно до частини 1 статті 2 Закону України «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» (далі — Закон від 22.05.2022 2265-IX), Російська Федерація є державою-терористом, однією з цілей політичного режиму якої є геноцид українського народу, фізичне знищення, масові вбивства громадян України, вчинення міжнародних злочинів проти цивільного населення, використання заборонених методів війни, руйнування цивільних об'єктів та об'єктів критичної інфраструктури, штучне створення гуманітарної катастрофи в Україні або окремих її регіонах.

Таким чином, Україна на законодавчому рівні визнала Російську Федерацію державою-терористом, такий статус надає можливість застосовувати проти такої держави певні санкції, обмеження, а також скасовувати судовий, виконавчий, суверенний імунітет Російської Федерації на національному рівні та притягувати Російську Федерацію до відповідальності у національних судах, у тому числі за шкоду, завдану довкіллю. Ухвалення такого закону стало першим кроком щодо подолання судового імунітету держави-агресора.

Визнавши Російську Федерацію державою-терористом, Україна на рівні закону офіційно визнала факти вчинення державою-агресором протиправних дій щодо України, які додатково слугуватимуть доказовою базою у національних судах у спорах про відповідальність Російської Федерації та відповідно свідчать про заподіяння нею шкоди.

Пункт 2 частини 1 Закону від 22.05.2022 2265-IX дає визначення терміна органи держави-терориста (держави-агресора), якими є органи державної влади, у тому числі правоохоронні органи (міліція, поліція тощо), збройні сили, органи судової влади та інші. Зміни до вказаного Закону, у тому числі щодо розширення переліку органів держави-терориста, були внесені уже під час повномасштабного вторгнення.

Преамбулою Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» визначено, що дії Російської Федерації на території України грубо порушують принципи та норми міжнародного права.

У справах про відшкодування шкоди, заподіяної в результаті збройної агресії Російської Федерації проти України, важливим є питання щодо визначення належного відповідача, який може нести відповідальність за заподіяну шкоду та з якого може бути стягнута така шкода. Водночас національні суди використовують критерії визначення держави, відповідальної за заподіяну шкоду, які сформульовані Європейським судом з прав людини²².

---

²² <https://court.gov.ua/press/news/1310504/>

Відтак, згідно з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) держава-учасниця несе відповідальність лише за власні дії чи бездіяльність щодо виконання негативних і позитивних (матеріальних, процесуальних) обов'язків із гарантування конвенційних прав кожному, хто перебуває під її юрисдикцією. Якщо держава поширювала свою юрисдикцію на відповідну територію, де сталося стверджуване порушення права, то обставини (факти) невиконання чи неналежного виконання державою в конкретній ситуації певного з наведених обов'язків для притягнення її до відповідальності на підставі Конвенції та протоколів до неї треба чітко встановити²³.

Крім того, наявність територіальної юрисдикції в міжнародно визнаних кордонах не завжди збігається з відповідальністю держави в межах цих кордонів. Критерієм, який розмежовує відповідальності держав-учасниць за події (дії) на певній території, яка не завжди збігається з міжнародно визнаними кордонами, є факт здійснення конкретною державою своєї юрисдикції на певній території в сенсі статті 1 Конвенції, на якій відбулося порушення.

Практика ЄСПЛ підтверджує, що за загальним правилом юрисдикція держави за змістом статті 1 Конвенції є переважно територіальною. Підстави здійснення державою — стороною Конвенції юрисдикції поза її територіальними межами є винятковими і вимагають спеціального обґрунтування в конкретних обставинах кожної справи. Одна з таких виняткових підстав, за якої може виникнути питання щодо юрисдикції держави — сторони Конвенції поза її територіальними межами, — фактичне здійснення нею контролю над іноземною територією.

Факт перебування військовослужбовців збройних сил Російської Федерації на території України та факт контролю державою-агресором частини території України є беззаперечними, можна назвати ці факти загальновідомими та такими, зокрема, які підтверджуються прийняттям державою-агресором таких офіційних документів:

---

²³ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104728593>

- договір про «прийняття» до Російської Федерації республіки Крим від 17 квітня 2014 року, який підписаний президентом РФ та ратифікований держдумою РФ;
- укази президента РФ про визнання самопроголошених ЛНР та ДНР від 21 лютого 2022 року;
- договори про «приєднання» до складу держави-агресора тимчасово окупованих території України Запорізької та Херсонської областей та самопроголошених ЛНР та ДНР від 30 вересня 2022 року, які підписані президентом РФ та ратифіковані держдумою РФ.

Окрім цього, у рішенні ЄСПЛ щодо прийнятності заяви у справі «Україна проти Росії (щодо Криму)» констатовано, що РФ здійснює ефективний контроль над Автономною Республікою Крим з 27 лютого 2014 року, тоді як Україна можливість здійснювати свою юрисдикцію на цій території втратила. Це має значення для вирішення питання про те, хто буде відповідальним за шкоду, нанесену цій території.

До того ж згідно з ч. 9 ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію.

За теорією держави та права, що також закріплено Конституцією України (стаття 6), а також Конституцією Російської Федерації (стаття 10), державу представляє влада, яка охоплює законодавчу, виконавчу, судову. Тому протиправні дії органів держави-терориста (держави-агресора) є власними діями самої держави, тому безпосередньо держава несе відповідальність за протиправні діяння своїх органів, зокрема збройних сил, правоохоронних органів, та повинна відшкодувати шкоду, завдану такими органами держави-терориста.

Варто зазначити, що за законодавством країни-агресора збитки, заподіяні внаслідок незаконних дій (бездіяльності)

державних органів, органів місцевого самоврядування чи посадових осіб цих органів, підлягають відшкодуванню, зокрема Російською Федерацією (стаття 16 Цивільного кодексу РФ).

Відповідно до частини 1 статті 62 КПК України, цивільним відповідачем у кримінальному провадженні може бути фізична або юридична особа, яка з огляду на закон несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінально протиправними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, та до якої пред'явлено цивільний позов у порядку, встановленому цим Кодексом.

Частиною 1 статті 45 ГПК України визначено, що сторонами в судовому процесі — позивачами і відповідачами — можуть бути особи, зазначені у статті 4 цього Кодексу. До того ж згідно з 4 статті 45 ГПК України, відповідачами є особи, яким пред'явлено позовну вимогу.

Згідно з частиною 2 статті 48 ЦПК України, позивачем і відповідачем можуть бути фізичні і юридичні особи, а також держава.

Відповідно до частини 1 статті 72 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», іноземці та особи без громадянства, іноземні юридичні особи зобов'язані на території України додержувати вимог цього Закону, інших законодавчих актів у галузі охорони навколишнього природного середовища та несуть відповідальність за їх порушення відповідно до законодавства України.

Порушення законодавства України про охорону навколишнього природного середовища тягне за собою встановлену цим Законом та іншим законодавством України дисциплінарну, адміністративну, цивільну і кримінальну відповідальність (частина 1 статті 68 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища»).

З наведеного вбачається, що необхідними передумовами для вступу особи (у тому числі держави) у судовий процес як відповідача у спорах про відшкодування шкоди, зокрема завданої довкіллю, така особа має бути учасником відносин, пов'язаних із заподіянням шкоди, повинна нести відповідальність за таку шкоду, а також якій пред'явлено позовну вимогу.

У разі коли держава вступає в цивільні правовідносини, вона має цивільну правоздатність нарівні з іншими їх учасниками. Як встановлено чинним законодавством України, держава діє у цивільних відносинах на рівних правах з іншими учасниками цих відносин (частина 1 статті 167 ЦК України).

Водночас держава набуває і здійснює цивільні права та обов'язки через органи державної влади у межах їхньої компетенції, встановленої законом, що визначено статтею 170 ЦК України.

Поведінка органів, через які діє держава, розглядається як поведінка держави у конкретних, зокрема цивільних та господарських, правовідносинах. Тому у відносинах, у які вступає держава, органи, через які вона діє, не мають власних прав і обов'язків, а наділені повноваженнями (компетенцією) представляти державу у відповідних правовідносинах²⁴.

Велика Палата Верховного Суду України висловила позицію, що в судовому процесі держава бере участь у справі як сторона через її відповідний орган, наділений повноваженнями у спірних правовідносинах²⁵. При цьому у деліктних (позадогвірних) спірних правовідносинах орган держави є представником її інтересів як можливого завдавача шкоди, а не суб'єктом владних повноважень, який здійснює щодо позивача публічно-владні управлінські функції.

Висновки Верховного Суду України свідчать, що органи держави не є самостійними суб'єктами, а виконують представницьку функцію держави.

Велика Палата Верховного Суду України також відзначає, що держава може вступати як у цивільні (господарські), так і у адміністративні правовідносини. Вступаючи в цивільні чи господарські правовідносини, держава в особі відповідного органу насамперед має на меті задоволення приватного інтересу²⁶.

Окреслені висновки Верховного Суду України вказують на можливість держави вступати в господарські правовідносини

---

²⁴ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106827716>

²⁵ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112516535>

²⁶ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78215394>

через відповідні органи. При вирішенні спорів про відшкодування шкоди, згідно зі статтею 1166 ЦК України, доказуванню підлягає: факт спричинення шкоди, протиправність дій заподіювача шкоди і його вина, причинний зв'язок між протиправною дією та негативними наслідками. Відсутність хоча б одного з таких елементів виключає відповідальність за заподіяння шкоди. Деліктна відповідальність за загальним правилом настає лише за наявності вини заподіювача шкоди.

У постановках Великої Палати Верховного Суду від 19 лютого 2020 року у справі № 210/4458/15-ц, від 30 січня 2020 року у справі 287/167/18-ц, ухвалі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 16 серпня 2017 року у справі № 761/9437/15-ц висловлено правову позицію про те, що факт збройної агресії Російської Федерації проти України встановленню в судовому порядку не потребує.

Відповідно до частини 3 статті 85 ГПК України обставини, визнані судом загальновідомими, не потребують доказування. Отже, протиправність діяння відповідача, як складового елементу факту збройної агресії Російської Федерації проти України в розумінні частини третьої статті 85 ГПК України є загальновідомим фактом, який закріплено державою на законодавчому рівні.

Таким чином, належним відповідачем у спорах про відшкодування шкоди довіллю є беззаперечно Російська Федерація. Досліджуючи питання уповноваженого органу, який наділений повноваженнями представляти Російську Федерацію у спорах до неї за позовними заявами як фізичних та юридичних осіб, так і держави Україна, вбачається, що до 6 лютого 2023 року функції щодо забезпечення в межах своїх повноважень представництва і захисту інтересів Російської Федерації в судах іноземних держав і міжнародних судових (арбітражних) органах здійснювало Міністерство юстиції Російської Федерації.

Вже після повномасштабного вторгнення держави-агресора на територію України, за наслідками якого було ініційовано ряд судових процесів проти держави-агресора у міжнародних судах, зокрема Україною, 27 лютого 2022 року подано позов до Міжнародного суду ООН у Гаазі проти держави-агресора у справі про геноцид та інших, у Російській Федерації було здійснено розпо-

діл повноважень щодо представництва і захисту РФ в іноземних та міжнародних судах.

Так, указом президента РФ від 06 лютого 2023 року функції щодо забезпечення представництва та захисту інтересів Російської Федерації в міждержавних органах, іноземних та міжнародних (міждержавних) судах, іноземних та міжнародних третейських судах (арбітражах) покладено на генеральну прокуратуру Російської Федерації.

Натомість, згідно зі статтею 39-1 федерального закону «Про прокуратуру Російської Федерації» (зі змінами), генеральна прокуратура здійснює повноваження, які визначені в указі президента РФ від 06.02.2023, про які зазначено вище, крім випадків розгляду спорів між Російською Федерацією та іноземними державами або міжнародними організаціями, а також спорів, пов'язаних з договірними (контрактними) зобов'язаннями дипломатичних представництв та консульських установ Російської Федерації, представництв РФ при міжнародних організаціях, інших офіційних представництв Російської Федерації та представництв федеральних органів виконавчої влади, що знаходяться за межами території РФ, якщо інше не передбачено окремими рішеннями президента РФ.

Відповідно до підпункту 20 п. 6 положення про Міністерство закордонних справ Російської Федерації, затвердженого Указом президента РФ від 11 липня 2004 року № 865 (зі змінами від 16 серпня 2023 року), МЗС Росії здійснює такі повноваження: 20) забезпечує представництво Російської Федерації під час розгляду спорів з іншими державами чи міжнародними організаціями, якщо інше не передбачено рішеннями.

Отже, на сьогодні Генеральна прокуратура РФ уповноважена здійснювати представництво інтересів РФ у спорах про відшкодування шкоди, завданої Російською Федерацією в результаті протиправних дій на території України за позовними заявами лише фізичних та юридичних осіб, зокрема які подаються до українських судів, тоді як у спорах про відшкодування шкоди за позовами держави та міжнародних організацій, представництво інтересів РФ уповноважене здійснювати Міністерство закордонних справ Російської Федерації.

Таким чином, належним відповідачем у спорах про відшкодування шкоди та збитків, завданих українському довікілью, з боку Російської Федерації буде:

- у справах за позовами фізичних та юридичних осіб – Російська Федерація в особі Генеральної прокуратури Російської Федерації (125993, ГПС-3, Росія, Москва, вул. Велика Дмитрівка, 15А, будова 1, електронна пошта erp_support@genproc.gov.ru);
- у справах за позовами держави та міжнародних організацій – Російська Федерація в особі Міністерства закордонних справ Російської Федерації (119002, Росія, Москва, Смоленський б-р, 32/34, електронна пошта ministry@mid.ru).

Визначення Генеральної прокуратури та Міністерства закордонних справ Російської Федерації представниками (в кожному конкретному випадку) є необхідним, враховуючи особливий статус держави, яка може вступати у правовідносини лише через свої компетентні органи.

Як уже було визначено, належним відповідачем у спорах про відшкодування шкоди, заподіяної в результаті збройної агресії проти України, є РФ. Тобто пред'явлення позовної заяви про відшкодування збитків повинно здійснюватися до держави – Російська Федерація, яка несе відповідальність за вчинення протиправних дій.

Натомість в Україні діє абсолютний юрисдикційний імунітет іноземної держави, згідно з яким пред'явлення позову до іноземної держави, залучення іноземної держави до участі у справі як відповідача або третьої особи, накладення арешту на майно, яке належить іноземній державі та знаходиться на території України, застосування щодо такого майна інших засобів забезпечення позову і звернення з позовом про стягнення на таке майно можуть бути допущені лише за згодою компетентних органів відповідної держави, якщо інше не передбачено міжнародним договором України або законом України, частина 1 статті 79 Закону України «Про міжнародне приватне право».

Як визначено пунктами 3, 7 ч. 1 статті 76 Закону України «Про міжнародне приватне право», суди України розглядають будь-які справи з іноземним елементом у таких випадках: 3) у спра-

вах про відшкодування шкоди, якщо її було завдано на території України; 7) дія або подія, що стала підставою для подання позову, мала місце на території України.

Правовий статус держави як суб'єкта міжнародних відносин характеризується наявністю імунітету, який ґрунтується на суверенітеті держав, їх рівності та загальному принципі міжнародного права.

У доктрині міжнародного права виокремлюють такі види юрисдикційного імунітету держави в її відносинах з іншими державами:

1. Перший — це судовий імунітет, зміст якого розкривається через непідсудність іноземної держави національним судам іншої держави. Судовий імунітет означає, що жодна держава не може залучити іншу державу без її згоди бути відповідачем у національних судах першої держави. Тобто іноземна держава може бути підсудною судам іншої держави тільки за її згоди.

2. Другим видом імунітету держав називають імунітет від застосування заходів попереднього забезпечення позову, тобто до майна іноземної держави не можуть бути застосовані будь-які примусові заходи забезпечення позову.

3. Третім різновидом юрисдикційного імунітету держав є імунітет від примусового виконання судового рішення, тобто без згоди держави не можна здійснити примусове виконання судового рішення, винесеного проти неї судом іноземної держави.

До 24 лютого 2022 року запит на отримання згоди на залучення Російської Федерації до участі у справі як відповідача подавався до посольства РФ в Україні, і тільки в разі отримання згоди український суд мав право розглянути позов проти неї. Зазвичай посольство ігнорувало такі звернення, і суди були змушені закривати провадження у цих справах. В Україні не було жодного прецеденту, щоб Російська Федерація надала свою згоду на розгляд спорів українським судом.

24 лютого 2022 року Україна розірвала дипломатичні відносини з Російською Федерацією, і надсилання таких запитів стало не тільки недоцільним, а й взагалі неможливим. Функціонування закордонних дипломатичних установ України на території Російської Федерації та діяльність дипломатичних установ

Російської Федерації на території України також зупинена. У самій же Російській Федерації також діє принцип абсолютного імунітету іноземної держави, однак існує виняток, встановлений статтею 11 федерального закону «Про юрисдикційні імунітети іноземної держави та майна іноземної держави в Російській Федерації» (зі змінами на 30 грудня 2021 року), згідно з яким іноземна держава не користується в Російській Федерації судовим імунітетом щодо спорів про відшкодування іноземною державою шкоди, заподіяної життю, здоров'ю, майну, честі та гідності, діловій репутації фізичної особи або майну, діловій репутації юридичної особи, якщо вимога виникла із заподіяння шкоди життю, здоров'ю, майну, честі та гідності, ділової репутації дією (бездіяльністю) чи у зв'язку з іншою обставиною, що мали місце повністю чи частково на території Російської Федерації, і заподіювач шкоди перебував на території Російської Федерації на момент такої дії (бездіяльності).

Очевидно, що РФ внесла зміни до свого законодавства напередодні повномасштабного вторгнення на територію України, щоб якнайкраще пристосувати своє законодавство до нових реалій, очікуючи, що Україна, може у відповідь на збройну агресію завдати ударів по території Росії, в результаті яких буде заподіяна шкода правам та інтересам її фізичних та юридичних осіб.

Зазначене положення статті 11, яка виключає судовий імунітет іноземної держави у спорах щодо відшкодування такою державою шкоди, може бути застосовано в Україні за аналогією, оскільки обмеження державою-агресором судового імунітету іншої іноземної держави, відносно якої вона сама вчиняє протиправні дії та завдає шкоду, такий судовий імунітет відповідно не може гарантуватись на території такої держави.

Стаття 11 Європейської конвенції про імунітет держав та стаття 12 Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їхньої власності встановлюють, що Договірна держава не може посилатися на імунітет від юрисдикції при розгляді справи в суді іншої Договірної держави, який зазвичай має компетенцію розглядати справи, які стосуються грошової компенсації (відшкодування) у разі смерті чи заподіяння тілесного ушкодження особі, чи нанесення шкоди майну або його втрати в результаті

дій чи бездіяльності держави, якщо така дія чи бездіяльність мали місце повністю або частково на території держави суду.

Варто зазначити, що ще в липні 2022 року у Верховній Раді України зареєстровано три законопроекти: № 7520, № 7520-1, № 7520-2, які стосуються різних аспектів розгляду судових справ, пов'язаних зі збройною агресією Росії проти України. Зокрема, ці законопроекти мають на меті врегулювати питання: юрисдикційного імунітету Російської Федерації, порядку її повідомлення як відповідача у справі та вручення їй судових документів щодо регулювання кола можливих суб'єктів цивільно-правової відповідальності, щодо цивільно-правової відповідальності «пов'язаних з державою-агресором осіб», підсудності та розмежування юрисдикції загальних і господарських судів. Однак вказані законопроекти не ухвалені Верховною Радою України, а знаходяться на стадії опрацювання у профільному комітеті.

Питання юрисдикційного імунітету держави-агресора та закріплення на законодавчому рівні конкретних винятків обмеження такого імунітету із загального правила є дуже важливим для подальшого залучення Російської Федерації як відповідача до участі у спорах, що розглядаються у національних судах, зокрема у спорах про відшкодування шкоди довкіллю.

А допоки наші законодавці працюють над опрацюванням та прийняттям цих законопроектів, Верховний Суд ухвалив важливі рішення, які сформували позитивну судову практику, яка дозволяє обмежувати імунітет Російської Федерації у спорах, пов'язаних із збройною агресією. Відповідні рішення пов'язані з судовими справами, провадження по яких були відкриті ще до повномасштабного вторгнення та предметом позову яких є відшкодування шкоди, завданої агресором починаючи з 2014 року.

Як уже зазначалось, згідно з усталеними нормами міжнародного права, держави мають судовий імунітет та відповідно не можуть бути притягнуті до відповідальності в суді іншої держави без своєї прямої згоди. Але в квітні 2022 року Верховний Суд України ухвалив революційне рішення, яке змінило хід розгляду таких справ, які до того часу не могли бути розглянутими через неотримання згоди посольства країни-агресора,

та постановив, що українські суди мають право розглядати такі позови без її згоди. При ухваленні рішень національні суди використовують критерії визначення держави, відповідальної за заподіяну шкоду, які сформульовані Європейським судом з прав людини.

Відтак, згідно з Постановою Касаційного цивільного суду Верховного Суду України від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19, Верховний Суд України, розглядаючи справу за позовом до Російської Федерації, визнав право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни.

У міжнародному праві кодифіковані підстави для обмеження судового імунітету іноземної держави внаслідок завдання фізичної шкоди особі або збитків майну, так званий «деліктний виняток» (англ. «tort exception»)²⁷.

Умовами, необхідними для застосування «деліктного винятку», є:

- 1) принцип територіальності: місце дії/бездіяльності має бути на території держави суду;
- 2) присутність автора дії/бездіяльності на території держави суду в момент вчинення дії/бездіяльності (агента чи посадової особи іноземної держави);
- 3) дія/бездіяльність ймовірно може бути привласнена державі;
- 4) відповідальність за дії/бездіяльність передбачена положеннями законодавства держави суду;
- 5) завдання смерті, фізичної шкоди особі, збитків майну чи його втрата;
- 6) причинно-наслідковий зв'язок між діями/бездіяльністю і завданням смерті, фізичної шкоди особі або збитків майну чи його втратою.

---

²⁷ <https://sud.ua/uk/news/sudebnaya-praktika/278597-sudya-vs-olga-stupak-rasskazala-ob-osnovaniyakh-preodoleniya-sudebnogo-immuniteta-strany-agressora-v-praktike-natsionalnykh-sudov>

У вказаній справі, визначаючи, чи поширюється на Російську Федерацію судовий імунітет у справі, яка переглядається, Верховний Суд України врахував таке:

- предметом позову є відшкодування моральної шкоди, завданої фізичним особам, громадянам України, внаслідок смерті іншого громадянина України;
- місцем завдання шкоди є територія суверенної держави Україна;
- передбачається, що шкода, завдана агентами РФ, які порушили принципи та цілі, закріплені у Статуті ООН щодо заборони військової агресії, вчиненої стосовно іншої держави України;
- вчинення актів збройної агресії іноземною державою не є реалізацією її суверенних прав, а свідчить про порушення зобов'язання поважати суверенітет та територіальну цілісність іншої держави України, що закріплено у Статуті ООН;
- національне законодавство України виходить із того, що за загальним правилом шкода, завдана в Україні фізичній особі в результаті протиправних дій будь-якої іншої особи (суб'єкта), може бути відшкодована за рішенням суду України (за принципом «генерального делікту»).

Верховний Суд України виходить із того, що у разі застосування «деліктного винятку» будь-який спір, що виник на її території у громадянина України, навіть з іноземною країною, зокрема й РФ, може бути розглянутим та вирішеним судом України як належним та повноважним судом.

Також ухвалено інші рішення Верховним Судом України, які поклали основу для подолання судового імунітету держави-агресора згідно з висновками Постанови КЦС Верховного Суду від 18 травня 2022 у справах № 428/11673/19, відповідно до яких судовий імунітет РФ не застосовується з огляду на звичаєве міжнародне право, кодифіковане в Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності (2004). Підтримання імунітету РФ є несумісним із міжнародно-правовими зобов'язаннями України у сфері боротьби з тероризмом. Судовий імунітет РФ не підлягає застосуванню з огляду на порушення РФ державного

суверенітету України, а отже, не є здійсненням РФ своїх суверенних прав, що охороняються судовим імунітетом, оскільки вчинення актів збройної агресії іноземною державою не є реалізацією її суверенних прав, а свідчить про порушення зобов'язання поважати суверенітет та територіальну цілісність іншої держави, що закріплено у Статуті ООН.

Підтримання юрисдикційного імунітету Російської Федерації позбавить позивача ефективного доступу до суду для захисту своїх прав, що є несумісним з положеннями пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Звернення позивачів до українського суду є єдиним розумно доступним засобом захисту права, позбавлення якого означало би позбавлення такого права взагалі, тобто заперечувало б саму сутність такого права.

Права позивачів на належне та ефективне відшкодування збитків повинні бути захищені, а судовий імунітет не повинен бути перешкодою для такого відшкодування у тих виняткових обставинах, коли немає інших механізмів відшкодування.

Також Велика Палата Верховного Суду України у Постанові від 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17, вбачаючи правове підґрунтя для обмеження імунітету Російської Федерації, зазначила, що країна-агресор не має підстав посилатися на імунітет для уникнення відповідальності за заподіяні збитки майну позивача (пункт 49). Якщо позивач вважає, що його матір загинула внаслідок діяння Російської Федерації, то за це не може бути відповідальною Україна. Розглядаючи справу, де відповідачем визначено РФ, суд України має право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни.

У зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ на територію України 24 лютого 2022 року Україна розірвала дипломатичні відносини з РФ, що у свою чергу з цієї дати унеможливило направлення різних запитів та листів до посольства Російської Федерації в Україні у зв'язку із припиненням його роботи на території України. До таких висновків щодо розривання дипломатичних відносин між Україною і Російською Федера-

цією дійшов Верховний Суд України у Постанові від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19, а також Велика Палата Верховного Суду України у Постанові від 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17 (пункт 58). Верховний Суд України використав застосовуваний ЄСПЛ трискладовий тест щодо можливості держави втручатися у права, гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема в контексті відповідності такого втручання легітимній меті.

ЄСПЛ неодноразово визнавав, що «надання імунітету державі в ході відправлення цивільного судочинства має переслідувати законну мету дотримання міжнародного права для сприяння ввічливості та добрих відносин між державами через повагу до суверенітету іншої держави». Такими є правові висновки Верховного Суду України, які створили концепцію обмеженого імунітету держави-агресора, яка виключає необхідність отримання згоди такої держави на залучення її до участі у справі як відповідача у національних судах.

Натомість національні суди зауважують, що залишається обов'язковим та необхідним повідомлення держави-агресора про факт відкриття провадження, про хід розгляду справи, про призначене судове засідання, які здійснюються шляхом публікації оголошення про дату, час і місце проведення підготовчого засідання на офіційній веб-сторінці суду, який розглядає таку справу.

Водночас існує практика, що інформація про прийняття судових рішень про відшкодування шкоди, завданої країною-агресором або пов'язаними з нею особами, повинна публікуватися на веб-сайті Верховного Суду України.

Національні суди, обмеживши судовий імунітет Російської Федерації у спорах, які стосуються заподіяння нею шкоди та збитків в результаті збройної агресії проти України, фактично дозволили залучати державу-агресора як відповідача у судовий процес за відсутності її згоди, однак суди не відміняли процесуальний обов'язок позивачів надсилати копії позовної заяви і доданих до неї документів відповідачу, встановлений частиною 1 статті 172 ГПК України.

Деякі національні суди зобов'язують позивача направляти копії позову з додатками на офіційну електронну адресу особи,

яка уповноважена здійснювати представництво інтересів та захист інтересів Росії в іноземних судах. Вказані дії Позивача є необхідними, щоб мінімізувати залишення позовної заяви без руху. Також, проаналізувавши частину рішень національних судів про стягнення збитків з Російської Федерації, вбачається, що, окрім надсилання копії позовної заяви з додатками на офіційну електронну адресу уповноваженої особи відповідно, позивачі надсилають позовні заяви до діючих посольств Російської Федерації в іноземних країнах, зокрема посольства Російської Федерації в Республіці Польща, за адресою: вулиця Бельведерська 49, Варшава, 00-761²⁸.

Дотримання процесуальних вимог щодо повідомлення відповідача — держави-агресора про хід розгляду справи та надсилання йому процесуальних документів та заяв по суті є дуже важливим з огляду на майбутню перспективу виконання таких рішень судів в іноземних судах, у тому числі міжнародних, у яких приділяють максимальну увагу усім деталям процесуальних моментів, дотриманню принципу змагальності та рівності сторін, недотримання якого може в кінцевому результаті негативно вплинути на виконання такого рішення.

Таким чином, завдяки нещодавно сформульованій правовій позиції Верховного Суду України вдалось на національному рівні подолати судовий імунітет Російської Федерації, яка несе повну відповідальність за усі факти заподіяння шкоди в результаті збройної агресії проти України, в тому числі шкоди, заподіяної порушенням національного законодавства про охорону довкілля. Отож з'явилося правове підґрунтя у пред'явленні до держави-агресора позовних заяв про відшкодування такої шкоди, які можуть розглядатися національними судами.

---

²⁸ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116002663>

5

Докази та доказування у спорах щодо відшкодування шкоди, завданої доквіллю в результаті збройної агресії (фіксація заподіяної шкоди та збитків)

Обов'язок доказування є основним та фундаментальним елементом будь-якого судового процесу, який здійснюється судом за правилами національного процесуального законодавства. За Конституцією України, однією із основних засад судочинства є змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їхньої переконливості, що закріплено частиною 2 статті 129.

Статтями 74 ГПК України та статтею 81 ЦПК України закріплено, що кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. Під час розгляду спорів, які розглядають в порядку господарського та цивільного судочинства, докази подаються сторонами та іншими учасниками справи.

За своєю метою, доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для правильного вирішення справи. Під час здійснення кримінального провадження, обов'язок доказування і подання доказів, зокрема щодо виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат покладається на слідчого, прокурора та, в установлених цим Кодексом випадках, на потерпілого (ч. 1 ст. 92 КПК України).

Цивільне та господарське процесуальне законодавство дає таке визначення терміна «докази» — ними є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. У кримінальному провадженні «доказами» є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню, що визначено частиною 1 статті 84 КПК України. При цьому процесуальними джерелами доказів визнаються: показання, речові докази, документи, висновки експертів.

З огляду на чинне господарське та цивільне процесуальне законодавство та зважаючи на характер та специфіку спорів, пов'язаних з відшкодування шкоди, завданої довкіллю, можна виокремити такі випадки звільнення позивача від доказування певних обставин, якщо вони мають місце у відповідному спорі, якими є:

1. Обставини, які визнаються іншими учасниками справи (відповідачем та третьою особою).

2. Обставини, визнані судом загальновідомими.

3. Обставини, встановлені рішенням суду в господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили (при розгляді іншої справи, у якій беруть участь ті самі особи або особа, стосовно якої встановлено ці обставини).

4. Вирок суду в кримінальному провадженні, ухвала про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності або постанова суду у справі про адміністративне правопорушення, які набрали законної сили, є обов'язковими для суду, що розглядає справу про правові наслідки дій чи бездіяльності особи, стосовно якої ухвалений вирок, ухвала або постанова суду, лише в питанні, чи мали місце ці дії (бездіяльність) та чи вчинені вони цією особою.

У спорах щодо відшкодування шкоди довкіллю, завданої в результаті збройної агресії Російської Федерації проти України, обставини щодо події збройної агресії Російської Федерації та

вчинення агресором воєнних злочинів є загальновідомими та не потребують доказування.

Однак, оскільки збройна агресія Росії, хоча і поширює свій негативний вплив на всю територію України, у кожній місцевості проявляється по-різному:

- здійснення ракетних обстрілів (зона ураження — уся територія України);
- здійснення артилерійських обстрілів (зона ураження — території, наближені до місць зосередження особового складу, озброєння та військової техніки держави-агресора, в межах Миколаївської, Херсонської, Харківської, Запорізької, Чернігівської, Дніпропетровської, Луганської, Донецької, Сумської областей);
- окупація частини території України та інші.

Звертаючись до суду з позовом про стягнення шкоди, заподіяної довкіллю та його об'єктам, у тому числі об'єктам ПЗФ, в результаті збройної агресії, доказом на підтвердження обставин здійснення бойових дій та окупації на певній місцевості України може бути Перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією, затверджений Наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України 22 грудня 2022 року № 309 (надалі — Перелік територій). Відповідний перелік територій містить інформацію про дату виникнення та дату припинення бойових дій (активних чи можливих) у певній територіальній громаді, а також дату початку та дату завершення тимчасової окупації.

Чинним господарським та цивільним процесуальним законодавством, встановлені такі вимоги щодо доказування:

1. Доказування не може ґрунтуватися на припущеннях (ч. 6 ст. 81 ЦПК України).

2. Належність доказів, на підставі яких можна встановити обставини, які входять в предмет доказування (ст. 76 ГПК України, ст. 77 ЦПК України). Предметом доказування є обставини, які підтверджують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для розгляду справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення.

3. Допустимість доказів — обставини, які відповідно до законодавства повинні бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування. Докази, одержані з порушенням закону, судом не приймаються (ст. 77 ГПК України, ст. 78 ЦПК України).

4. Достовірність доказів — докази, створені (отримані) за відсутності впливу, спрямованого на формування хибного уявлення про обставини справи, які мають значення для справи (ст. 78 ГПК України, ст. 79 ЦПК України).

5. Вірогідність доказів — наявність обставини, на яку сторона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, вважається доведеною, якщо докази, надані на підтвердження такої обставини, є більш вірогідними, ніж докази, надані на її спростування (ст. 79 ГПК України).

6. Достатність доказів — достатніми є докази, які у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмета доказування. Питання про достатність доказів для встановлення обставин, що мають значення для справи, суд вирішує відповідно до свого внутрішнього переконання (ст. 80 ЦПК України).

7. Суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім витребування доказів судом (ст. 74 ГПК України, ст. 81 ЦПК України).

Таким чином, перед тим, як розпочати збір доказів для подання їх до суду, слід пересвідчитись, чи відповідатимуть такі докази вимогам процесуального законодавства. В іншому випадку для позивача можуть настати негативні наслідки у вигляді невзяття судом до уваги таких доказів та їхнє відхилення.

Також важливо, що жодні докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили, суд має право оцінювати докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів.

Згідно з господарським процесуальним законодавством, за своєю формою та особливістю та залежн від засобів встановлення фактичних даних, докази подіються на:

1. Письмові докази — документи (крім електронних документів), які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору. Учасники справи мають право подавати письмові докази у вигляді документів, на які накладено кваліфікований електронний підпис. Водночас електронна копія письмового доказу не вважається електронним доказом.

2. Електронні докази — інформація в електронній (цифровій) формі, яка містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема:

- електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо);
- веб-сайти (сторінки);
- текстові, мультимедійні та голосові повідомлення;
- метадані — дані, що характеризують або пояснюють інші дані;
- бази даних (відкриті реєстри);
- інші дані в електронній формі.

Такі дані можуть зберігатися, зокрема на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет).

1. Речові докази — предмети матеріального світу, які своїм існуванням, своїми якостями, властивостями, місцезнаходженням, іншими ознаками дозволяють встановити обставини, що мають значення для справи.

2. Показання свідків — повідомлення про відомі йому обставини, які мають значення для справи. Не є доказом показання свідка, який не може назвати джерела своєї обізнаності щодо певної обставини або які ґрунтуються на повідомленнях інших осіб. Показання свідка, що ґрунтуються на повідомленнях інших осіб, не беруться судом до уваги.

3. Висновок експерта — докладний опис проведених експертом досліджень, зроблених у результаті них висновків та обґрунтованих відповідей на питання, поставлені експертові, складений у порядку, визначеному законодавством.

Предметом висновку експерта може бути дослідження обставин, які входять до предмета доказування та встановлення яких потребує наявних у експерта спеціальних знань. Предметом висновку експерта не можуть бути питання права. Варто звернути увагу, що жодний висновок експерта для суду не має задалегідь встановленої сили і оцінюється судом разом із іншими доказами за правилами, визначеними процесуальним законодавством.

Згідно з частиною 1 статті 99 КПК України «документом» є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження.

До документів, за умови наявності в них відомостей, передбачених частиною 1 статті 99 КПК України, можуть належати:

- 1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані);
- 2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України;
- 3) складені в порядку, передбаченому цим Кодексом, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії;
- 4) висновки ревізій та акти перевірок.

Процедура визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації (далі — шкода та збитки) починаючи з 19 лютого 2014 року, визначається Порядком визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, що затверджений постановою КМУ від 20 березня 2022 р. № 326 (далі — Порядок).

За період збройної агресії Російської Федерації, в Україні прийнято та діють сім Методик визначення шкоди та збитків, заподіяних довкіллю та його об'єктам:

1. Методика визначення збитків, заподіяних навколишньому природному середовищу в межах територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях, затверджена наказом Міндовкілля від 19.08.2022 № 309.

2. Методика визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану, затверджена наказом Міндовкілля від 04 квітня 2022 року № 167.

3. Методика визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затверджена наказом Міндовкілля від 13.10.2022 № 424.

4. Методика визначення збитків, заподіяних внаслідок забруднення та/або засмічення вод, самовільного користування водними ресурсами, затверджена наказом Міндовкілля від 21 липня 2022 року № 252.

5. Методика розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди, затверджена наказом Міндовкілля від 13.04.2022 № 175.

6. Методика визначення шкоди та збитків, заподіяних лісовому фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затверджена наказом Міндовкілля від 05.10.2022 № 414.

7. Методика визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок самовільного користування надрами, затверджена наказом Міндовкілля від 15.09.2022 № 366.

За правилами вказаних методик, основним показником, який оцінюється, є збитки, завдані природним територіям та об'єктам внаслідок їхнього пошкодження чи знищення. Відповідальною за визначення шкоди та збитків за наведеним напрямом є Держекоінспекція.

Відповідно до п. 7 Порядку, судовими експертами під час визначення шкоди та збитків можуть застосовуватися методики проведення судових експертиз, які внесені до Реєстру методик

проведення судових експертиз, методичні рекомендації тощо. За висновками експертів встановлюється причинно-наслідковий зв'язок між винними діями держави-агресора та спричиненою шкодою.

Для суддів кримінальної юрисдикції під час розгляду кримінальних проваджень важливим є встановлення контекстуального елемента воєнного злочину, тобто встановлення того, що злочин вчинено в умовах міжнародного збройного конфлікту, а суб'єкт злочину усвідомлює, що він діє в цих умовах. Для доведення цього елемента можуть використовуватися й висновки експертів, в яких був би підтверджений зв'язок діяння, вчиненого особою, з міжнародним збройним конфліктом. Це свідчитиме про наявність контекстуального елемента воєнних злочинів і дасть змогу довести факт того, що саме діями осіб, пов'язаних з РФ, спричинено шкоду нашим громадянам та державі²⁹.

Згідно з п. 5 Загальні засади оцінки збитків, оцінка збитків, завданих постраждалим, здійснюється шляхом проведення: аналітичної оцінки збитків, стандартизованої, незалежної оцінки збитків або є результатом проведення судової експертизи.

Пунктом 15 Порядку визначено, що виконавці оцінки збитків мають право доступу до об'єкта оцінки, документації та іншої інформації, яка є необхідною або має суттєве значення для проведення оцінки, отримують пояснення та додаткові відомості, необхідні для проведення оцінки, від замовника оцінки та інших осіб і здійснюють огляд об'єкта оцінки, зокрема з використанням технічних засобів та інформаційних джерел (геопросторові дані, цифрові картографічні матеріали, дані дистанційного зондування Землі та їх похідних продуктів, фотоматеріали, відеоматеріали та інше).

Відповідно до абзаців 6, 7 Пункт 8.2 розділу VI Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої Наказом Міністерства юстиції Укра-

---

²⁹ <https://court.gov.ua/press/news/1310504/>

їни 08.10.1998 № 53/5 (Інструкції), до основних завдань екологічної експертизи належать:

- визначення екологічних наслідків, заподіяних навколишньому природному середовищу внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння;
- визначення розміру збитків від забруднення навколишнього природного середовища, пошкодження або знищення об'єктів тваринного та рослинного світу, що відбулося внаслідок ведення бойових дій та/або застосування військової техніки та озброєння.

Відповідно до пункту 1.4. Інструкції, під час проведення експертиз (експертних досліджень) з метою виконання певного експертного завдання експертами застосовуються відповідні методи дослідження, методики проведення судових експертиз, а також нормативно-правові акти та нормативні документи (міжнародні, національні та галузеві стандарти, технічні умови, правила, норми, положення, інструкції, рекомендації, переліки, настановчі документи Держспоживстандарту України), а також чинні республіканські стандарти колишньої УРСР та державні класифікатори, галузеві стандарти та технічні умови колишнього СРСР, науково-технічна, довідкова література, програмні продукти тощо.

Визначення способу проведення експертизи (вибір певних методик, (методів дослідження)) належить до компетенції експерта. Отже, масштаб шкоди та збитків, завданих довкіллю в результаті збройної агресії Російської Федерації, може визначатись за результатами проведення також судової екологічної експертизи.

Правоохоронні органи під час здійснення досудового розслідування в рамках кримінального провадження забезпечують збір доказів (допити свідків, долучення фото та відео доказів, проведення експертиз, отримання експертних висновків) злочинів проти довкілля, що зі свого боку може стати доказовою базою для звернення до Міжнародного кримінального суду чи використання національної судової системи для розкляду кримінальних справ *in absentia*.

Таким чином, у спорах щодо відшкодування шкоди довкіллю, заподіяної в результаті збройної агресії Російської Федерації проти України, докази, які подаються до суду, згідно з обставинами, які вони можуть підтвердити, можна розділити на групи:

1. Щодо події, в результаті якої заподіяно шкоду (час, місце, спосіб та інші обставини):

- акти про пожежу, складені Державною службою України з надзвичайних ситуацій та додатки до них (у разі якщо в результаті надзвичайної події сталася пожежа);
- акти про знешкодження вибухонебезпечних предметів Державної служби України з надзвичайних ситуацій (якщо такі склалися);
- акти комісій, що створюються при обласних військових адміністраціях;
- витяг з ЄДРДР про внесення відомостей про кримінальне правопорушення (у разі внесення відомостей до ЄДРДР);
- постанова слідчого про залучення фізичної особи до кримінального провадження як потерпілого;
- фотоматеріали та відеоматеріали події (цифрові докази);
- задокументовані письмові показання свідків про подію.

2. Щодо ідентифікуючих характеристик постраждалого довкіллевого об'єкта, у тому числі території та об'єкта ПЗФ:

- документація та паспорт (чи положення) постраждалого об'єкта;
- документи, які містять інформацію про земельну ділянку, яка зазнала негативного впливу (витяг чи інформація з Державного земельного кадастру, технічна документація із землеустрою, кадастровий план з координатами);
- карти та схематичні зображення;
- інформація, отримана на підставі проведених статистичних спостережень;
- відкриті дані з національних реєстрів.

3. Щодо обсягів заподіяної шкоди та фіксації заподіяних збитків, в цій частині доказами можуть бути:

- звіт (акт) про обстеження пошкоджених та/або знищених об'єктів;

- рішення про створення комісії щодо фіксації шкоди;
- акти комісії щодо визначення збитків;
- дані космічної зйомки;
- наявні геопросторові дані;
- цифрові картографічні матеріали на постраждалі території (об'єкти) для проведення ретроспективного аналізу стану постраждалих територій (об'єктів) та комплексних техніко-економічних досліджень з визначення завданих шкоди та збитків;
- аерозйомка пілотованими та безпілотними апаратами відповідних постраждалих територій (об'єктів) для фотофіксації завданої шкоди та збитків.

4. Щодо виду і розміру шкоди та збитків, у тому числі завданої кримінальним правопорушенням та результатів проведених досліджень, задля визначення шкоди та обсягу збитків:

- звіт про експертну грошову оцінку земельних ділянок чи дані нормативної грошової оцінки земельних ділянок;
- висновок про незалежну оцінку збитків;
- висновок судової експертизи;
- розрахунок розміру шкоди та збитків, здійснений Державною екологічною інспекцією України.

На сьогодні в Україні існують національні онлайн-платформи, портали, сервіси, які забезпечують збір доказів та даних про шкоду, заподіяну в результаті протиправних дій Російської Федерації, в тому числі українському довікілью.

Можливо, в подальшому буде створено достатнє правове підґрунтя щодо можливості використання даних та інформації, яка міститься на національних онлайн-платформах, як джерела доказів у національних судах та перенесення цих даних до Міжнародного реєстру збитків. До того ж доступ до інформації та даних, зібраних на відповідних онлайн-сервісах може бути надано розпорядником відповідних платформ, і такі докази можуть стати підґрунтям для виплати компенсацій чи переслідування злочинців на міжнародному рівні.

Проте важливість збору доказів очевидна вже сьогодні, адже вплив на довілля важливо зафіксувати на момент його вчинення, і тривалі затримки із фіксацією шкоди можуть нівелювати зусилля щодо фіксації забруднення. Збір же належних та допустимих доказів убезпечить прийняття об'єктивних обґрунтованих рішень національних судів у майбутньому у кримінальних справах, пов'язаних із збройною агресією.

6

Визнання та виконання рішення національних судів щодо відшкодування шкоди, завданої довікллю. Міжнародний компенсаційний механізм

Виконання рішення суду є невід’ємною частиною права на справедливий суд, закріпленого у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. За загальним правилом, рішення національних судів, які прийняті за результатом розгляду спорів та які набрали законної сили, є обов’язковими до виконання на всій території України, всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об’єднаннями. Відповідне правило закріплено статтею 129-1 Конституції України та нормами чинного процесуального законодавства України. До того ж саме держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку, а контроль за виконанням судового рішення здійснює суд.

Згідно із Законом України «Про виконавче провадження», виконання судового рішення, яке набрало законної сили, є завершальною стадією судового провадження, яка в себе включає сукупність дій, що спрямовані на примусове виконання рішень судів, які провадяться на підставах, в межах повноважень та у спосіб, визначений Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами.

На сьогодні українські суди масово задовольняють позови фізичних та юридичних осіб проти РФ про відшкодування шкоди, спричиненої збройною агресією, однак отримання позитивного рішення — це лише перший крок на шляху до отримання реальної компенсації заподіяної шкоди.

У спорах про відшкодування шкоди, завданої довіллям в результаті збройної агресії Російської Федерації, дуже важливо, щоб рішення, прийняті за результатом їх розгляду, визнавались та виконувались на території не лише України, а й інших іноземних держав, щоб забезпечити виконання цих рішень в натурі та в подальшому спрямувати отримані кошти на відновлення українського довілля.

Позитивні рішення національних судів про стягнення з Російської Федерації шкоди, завданої довіллям, мають свою специфіку, пов'язану із складним механізмом виконання таких рішень. Складність виконання рішення національного суду, яким стягнуто з держави агресора заподіяну ним шкоду, пов'язана із складністю самої справи, боржником у якій виступає іноземний елемент — держава Російська Федерація.

Згідно зі статтею 79 Закону України «Про міжнародне приватне право», іноземна держава користується абсолютним юрисдикційним імунітетом на території України, починаючи із залучення її до участі у судовій справі та закінчуючи реальним виконанням судового рішення, прийнятого стосовно неї, які можуть бути допущені лише за згодою компетентних органів такої держави.

Верховний Суд України своєю правовою позицією, закріпленою у постановах, подолав судовий імунітет Російської Федерації в питанні отримання згоди її компетентного органу на залучення РФ у справу як відповідача в спорах, що пов'язані із збройною агресією, про що більш детально описано у 4 розділі посібника, натомість імунітет від примусового виконання судового рішення на території РФ досі існує.

Таким чином, подолання на території України судового імунітету РФ дало можливість національним судам розглядати спори за участю Російської Федерації та ухвалювати рішення за розглядом відповідних спорів. Однак для РФ неотримання згоди

її компетентного органу на залучення її до судової справи може бути підставою не визнавати такі рішення та не виконувати їх добровільно.

Враховуючи, що на сьогодні немає прецеденту, коли Російська Федерація добровільно виконувала б рішення українських судів щодо стягнення з неї завданих збитків, тому такі рішення можуть бути реально виконані лише примусово. Нині активно обговорюють та розробляють механізми відшкодування шкоди, заподіяної Російською Федерацією, за рахунок арештованих та примусово вилучених активів РФ, які є як на території України, так і на території третіх іноземних держав.

Щодо відшкодування шкоди за рахунок активів Російської Федерації, які розташовані на території України, то в цій частині це питання врегульовано Законом України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів», згідно зі статтею 4 якого примусово вилучені відповідно до цього Закону об'єкти права власності Російської Федерації та її резидентів у вигляді коштів зараховуються до Державного бюджету України та спрямовуються до фонду ліквідації наслідків збройної агресії.

Згідно зі статтею 1 вказаного Закону, активами є об'єкти права власності Російської Федерації та її резидентів, рухоме і нерухоме майно, кошти, вклади у банках, цінні папери, корпоративні права, інше майно. Важливо, що відповідний Закон, не виключає і не обмежує прав держави Україна вимагати відповідно до норм міжнародного права притягнення до відповідальності держави Російська Федерація, у тому числі вимагати відшкодування (компенсації) шкоди, заподіяної внаслідок повномасштабної агресивної війни, яку Російська Федерація розв'язала і веде проти України та українського народу з порушенням норм міжнародного права, вчиняючи злочини проти людяності.

Станом на сьогодні на території України конфісковано державних та приватних активів Російської Федерації на суму 540,66 мільйонів доларів США³⁰. Враховуючи, що примусово

---

³⁰ <https://confiscation.com.ua/>

вилучені активи Російської Федерації, які розташовані на території України спрямовуються до фонду ліквідації наслідків збройної агресії, та враховуючи жахливі та руйнівні наслідки та з огляду на колосальну шкоду, заподіяну Російською Федерацією, відображену в матеріальному вигляді, кошти із фонду будуть в першу чергу спрямовані на відповідні цілі.

На сьогодні в Україні функціонує Фонд відновлення України, кошти з якого спрямовуються на відновлення України, виплати компенсацій постраждалим фізичним особам, на інші гуманітарні цілі³¹.

Виконання на території України рішення національного суду про компенсацію шкоди, у тому числі докільню, за рахунок вилучених активів Російської Федерації можливе у разі створення відповідного фонду та ухвалення відповідного рішення.

У питанні виконання рішень національних судів на території іноземних держав може бути ефективним міжнародно-правовий механізм їх виконання на підставі дії міжнародних договорів, дво- та багатосторонніх угод. Будь-яке міжнародне та національне законодавство іноземних країн встановлює певні вимоги, за яких те чи інше рішення національного суду може бути визнане та виконане на території іншої держави.

Рішення українських судів не підлягатимуть автоматичному примусовому виконанню у третіх країнах, адже для цього потрібно буде пройти спеціальну процедуру отримання згоди іноземних судових органів відповідної держави на визнання та примусове виконання відповідного рішення українського суду.

Правила визнання та виконання рішень іноземних судів передбачаються або двосторонніми міжнародними договорами про правову допомогу, або у національному законодавстві відповідних країн, із якими спеціальні угоди з цього питання Україною підписані не були і в яких питання щодо виконання рішень українських судів розглядається за принципом взаємності.

Одним із дієвих механізмів зараз є виконання рішень господарських судів з огляду на дію Конвенції про визнання і вико-

---

³¹ <https://www.recoveryua.com/>

нання іноземних арбітражних рішень та Європейської конвенції про зовнішньоторговельний арбітраж (Нью-Йоркська конвенція 1958 року), яку підписали з-поміж інших країн як Україна, так і Російська Федерація.

Щодо виконання рішення національних судів Європейським Союзом, то тепер у цьому питанні єдиний підхід щодо визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах забезпечує Конвенція про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах (Гаазька конвенція 2019 року), яка набрала чинності для України 01 вересня 2023 року. Гаазька конвенція встановлює уніфіковані вимоги до визнання та виконання судових рішень в різних юрисдикціях, фактично забезпечуючи транскордонний рух судових рішень. Разом із Конвенцією про угоди про вибір суду 2005 року, Гаазька конвенція сприятиме доступу до правосуддя, зменшенню витрат, часу та ризиків при визнанні судових рішень в інших юрисдикціях.

Гаазька конвенція є міжнародним договором, який зобов'язує договірні держави визнавати та забезпечувати виконання судових рішень, винесених у цивільних чи комерційних справах в інших державах-учасниках³². Серед факторів, які будуть братися до уваги, такі:

- чи були документи вручені відповідачу завчасно та у такий спосіб, щоб надати йому можливість організувати свій захист;
- чи є визнання або виконання очевидно несумісним з публічним порядком запитуваної держави тощо.

Щодо питання, чи поширює Гаазька конвенція свою дію на судові рішення, пов'язані із заподіянням шкоди, то згідно зі статтею 5 Конвенції, судові рішення може бути виконано за умови, що воно ухвалене стосовно позадоговірною зобов'язання, яке виникло внаслідок смерті, фізичного ушкодження, пошкоджень або втрати рухомого майна, а дія чи бездіяльність,

---

³² <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/04/24/the-eu-and-ukraine-will-recognise-and-enforce-each-other-s-court-decisions/>

які безпосередньо спричинили таку шкоду, мали місце в державі ухвалення, незалежно від того, де саме була заподіяна шкода.

Таким чином, залишається відкритим питання, чи може бути виконано рішення українського суду щодо заподіяння шкоди довіллю, в контексті Гаазької конвенції. Також після повномасштабної агресії РФ деякі країни-союзники ввели щодо держави-агресора економічні та інші санкції, а також стали заморожувати активи Російської Федерації, які знаходяться на території цих країн. Ці активи можуть стати головним джерелом для компенсації завданої Російською Федерацією шкоди, у тому числі присудженої згідно з рішеннями національних судів про стягнення шкоди довіллю. Але для реалізації цього механізму відшкодування потрібна політична воля керівництва країн-партнерів, а також законодавче закріплення процедури конфіскації таких активів та передачі їх Україні.

Нині близько 260 мільярдів євро активів російського центрального банку, в основному у формі цінних паперів і готівки, були знерухожені країнами Великої сімки, ЄС і Австралією, причому більше двох третин з них заблоковано в ЄС³³. Сьогодні низка країн ухвалила важливі рішення щодо конфіскації російських активів на користь України. Для прикладу, 23 січня 2024 року Комітет Сенату США схвалив закон, який надасть можливість Сполученим Штатам конфіскувати російські активи та передати їх Україні для відновлення після руйнувань війни. Комітет із закордонних справ Сенату проголосував за безпрецедентний «Закон про відновлення економічного процвітання та можливостей (REPO) для українців»³⁴.

Закон про REPO пропонує надати президенту США повноваження конфіскувати суверенні активи РФ, які прямо чи опосередковано належать уряду, Центробанку та Російському фонду прямих інвестицій. Загалом, за різними оцінками, на терито-

---

³³ <https://www.bloomberg.com/news/articles/2024-03-18/eu-drafts-law-to-send-russian-central-bank-profits-to-ukraine>

³⁴ <https://www.reuters.com/world/us-senate-panel-steps-toward-seizing-russian-assets-help-ukraine-2024-01-24/>

рії західних партнерів України зосереджено від 300 до 500 млрд доларів російських державних активів³⁵.

Законом про REPO визначено, що рішення про конфіскацію російських активів не будуть підлягати оскарженню в судовому порядку з боку РФ як держави, водночас таке право буде зберігатись за фізичними та юридичними особам, які заявлятимуть свої вимоги щодо таких активів³⁶.

Канада однією з перших країн у відповідь на вторгнення РФ в Україну у 2022 та у 2023 роках внесла поправки до Закону «Про спеціальні економічні заходи 1992 року» (англ. **Special Economic Measures Act**) (**SEMA**), які дозволяють виконавчій владі конфіскувати або обмежувати майно, яке належить, знаходиться або контролюється іноземною державою або особою, визначеною наказом чи постановою. Цей закон, дає реальні можливість конфіскувати російські активи на користь України³⁷.

Арештовані російські активи можуть бути використані для виплати компенсацій як під час виконання судових рішень на території держави, де знаходяться вилучені активи, так і перераховані до спеціальних фондів для подальшої виплати компенсацій.

Важливим кроком для виплати компенсації Україні є створення відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН, яка була ухвалена 14 листопада 2022 року, **Міжнародного компенсаційного механізму для України**. Міжнародний компенсаційний механізм складається з Реєстру збитків, Компенсаційної комісії та Фонду для виплати компенсацій.

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН визнала зобов'язання РФ відшкодувати Україні збитки через агресію. Наразі це найбільш важливий міжнародний документ, яким визнано право України на отримання компенсації за заподіяну шкоду через російську агресію та встановлено зобов'язання держави-агресора на їх відшкодування.

---

³⁵ <https://ti-ukraine.org/en/news/u-s-senate-committee-approves-bill-on-confiscation-of-russian-sovereign-assets/>

³⁶ https://www.foreign.senate.gov/imo/media/doc/06-14-23_repo_act.pdf

³⁷ <https://www.justsecurity.org/91736/canadas-special-economic-measures-act-under-international-law/>

На виконання цієї резолюції на саміті Ради Європи 16–17 травня 2023 року оголошено про створення Міжнародного реєстру збитків, завданих Російською Федерацією в результаті збройної агресії проти України³⁸. Метою Реєстру є облік доказів та претензій про заподіяні збитки, шкоду чи ушкодження, які починаючи з 24 лютого 2022 року сталися на території України внаслідок міжнародно-протиправних дій Російської Федерації в Україні або проти неї.

Міжнародний реєстр збитків прийматиме заяви щодо більш ніж 40 категорій збитків, зокрема щодо шкоди, завданої навколишньому природному середовищу та природним ресурсам категорія В3, яка включає в себе: Екологічну шкоду (В3.1) та виснаження або шкоду природним ресурсам (В3.2)³⁹.

02 квітня 2024 року у Гаазі розпочав роботу Міжнародний реєстр збитків та розпочався перший етап збору заявок від фізичних осіб про пошкоджене або знищене житлове нерухоме майно (Категорія А3.1)⁴⁰. Збір заявок за іншими категоріями збитків буде здійснюватися поступово. Нині заявки подаються через національний застосунок «Дія».

Водночас рішення українських судів про відшкодування завданих РФ збитків можуть бути подані заявником до Міжнародного реєстру збитків від агресії РФ як доказова база. Такі рішення будуть ухвалені Реєстром, але Реєстр не гарантуватиме, що вони впливатимуть на остаточне рішення Компенсаційної комісії. Але все ж таки, якщо рішення є — це доказ, його треба завантажувати разом з заявою, іншими доказами. Це точно не буде зайвим⁴¹.

---

³⁸ <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/council-of-europe-summit-creates-register-of-damage-for-ukraine-as-first-step-towards-an-international-compensation-mechanism-for-victims-of-russian-aggression>

³⁹ <https://rd4u.coe.int/documents/358068/386726/Board-RD4U%282024%2907-UA+-+%D0%9A%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%97+%D0%B7%D0%B1%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%96%D0%B2.pdf/8ece2cf7-289b-e4cb-f0ad-d8c2296e8f81?t=1711715328054>

⁴⁰ <https://rd4u.coe.int/uk/documents>

⁴¹ <https://interfax.com.ua/news/interview/977809.html>

Наступним кроком у роботі Міжнародного компенсаційного механізму буде створення **Компенсаційної комісії** шляхом укладення міжнародної багатосторонньої угоди, підписаної та ратифікованої країнами партнерами»⁴². Усі заяви з міжнародного реєстру збитків будуть передані до Комісії з розгляду заяв на відшкодування, саме вона буде ухвалювати рішення про присудження компенсацій.

Виплата компенсацій здійснюватиметься Фондом для виплати компенсацій за рахунок коштів державних російських активів, арештованих та конфіскованих на території інших країн, а також інших джерел, про що запевняє Міністерство юстиції України⁴³.

Зараз початок роботи Міжнародного реєстру збитків є найбільшим успіхом на шляху до забезпечення реальної компенсації заподіяної шкоди. Тепер є всі шанси на успішну роботу відповідного компенсаційного механізму, за наслідками роботи якого може буде компенсована шкода, завдана Російською Федерацією.

У світі вже існує успішна практика роботи компенсаційної комісії щодо відшкодування збитків, заподіяних Іраком через його вторгнення та окупацію Кувейту в 1990–1991 роках. Компенсаційна комісія ООН (United Nations Compensation Commission) була створена відповідно до резолюції Ради Безпеки № 692 від 20 травня 1991 року, ухваленої на підставі глави VII Статуту ООН⁴⁴.

Міжнародна спільнота не просто визнала право Кувейту та інших потерпілих (держав, фізичних та юридичних осіб) на відшкодування шкоди, а й створила з цією метою спеціальний інституційний механізм — Компенсаційну комісію, успішним результатом роботи якого стало підтвердження того, що міжнародна спільнота здатна гарантувати реалізацію права потерпілих від збройної агресії на відшкодування та примусити агресора його виплатити.

---

⁴² <https://www.holosameryky.com/a/minjust-rejestr/7526071.html>

⁴³ <https://interfax.com.ua/news/general/977818.html>

⁴⁴ <https://uncc.ch/>

Цей механізм може слугувати моделлю, зокрема в деяких аспектах, для процесу відшкодування Україні воєнних збитків, заподіяних агресією Російської Федерації у 2014–2024 роках.

Однак поряд з позитивними складовими роботи Компенсаційної комісії ООН, варто враховувати і негативний досвід цього органу, наприклад високий поріг доказування збитків для потерпілих, через який було задоволено відносно невелику кількість вимог: \$52,4 млрд із заявлених \$353 млрд⁴⁵.

Таким чином, національні судові рішення про відшкодування шкоди, завданої довіллю в результаті збройної агресії Російської Федерації, є своєрідними активами на майбутнє і їхнє отримання пов'язане із розробленням та впровадженням українською державою відповідних компенсаційних норм, метою яких буде виконання рішень як національних, так і міжнародних інституцій.

---

⁴⁵ <https://unn.ua/news/irak-viplativ-ostannyu-chastinu-reparatsiy-u-rozmiri-52-4-mlrd-dolariv-za-viynu-v-perskiy-zatotsi-oon>

ВИСНОВКИ

Збройна агресія Російської Федерації завдає шкоди українському довкіллю за різними напрямками. Постійні ракетні обстріли несуть руйнівну шкоду земельним та водним ресурсам, атмосферному повітрю, лісовим та степовим екосистемам, тваринному світу, а також природоохоронним територіям національного та міжнародного значення.

У цих умовах дуже важливо забезпечити правильність здійснення процедури розрахунку шкоди, яка завдається довкіллю та збору доказів, оскільки саме від цього буде залежати перспективи отримання компенсацій за шкоду, завдану довкіллю, на національному та міжнародному рівнях.

Використання національних судових механізмів зі стягнення з Російської Федерації шкоди, завданої українському довкіллю в результаті збройної агресії, може стати прерогативою серед інших інструментів з притягнення держави-агресора до відповідальності, оскільки позитивне рішення українського суду про стягнення з РФ шкоди, завданої довкіллю, підтверджує як сам факт заподіяння такої шкоди, так і підтверджує розмір заподіяної шкоди довкіллю та може бути пред'явлене до виконання у міжнародних інституціях.

Конституцією України встановлено право на відшкодування шкоди, завданої порушенням права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, а також обов'язок відшкодовувати збитки, завдані довкіллю.

Згідно з чинним законодавством України та усталеною практикою Верховного Суду України у спорах щодо відшкодування шкоди довкіллю, завданої Російською Федерацією на території України, мають право звертатись до суду з позовами, тобто бути позивачами: громадяни України, громадські природоохоронні організації, Державна екологічна інспекція України та її територіальні та міжрегіональні органи, фізичні та юридичні особи, яким кримінальним правопорушенням завдано шкоди (цивільний позивач).

Громадська організація має право звертатись до суду як позивач — для захисту своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів як суб'єкта охоронюваних матеріальних правовідносин або на виконання покладених на неї статутних завдань, або в порядку статті 56 ЦПК України — як особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб або в державних чи суспільних інтересах.

В Україні постулатом природоохоронної діяльності є принцип повного відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Встановлений обов'язок повного відшкодування шкоди, завданої довкіллю, означає, що особа, через протиправні дії якої було завдано таку шкоду, несе повну відповідальність за свої діяння.

Категорії «шкода» та «збитки», які використовуються для визначення розміру матеріальної відповідальності Російської Федерації, мають свої характерні відмінності. Категорія «шкода» є поняттям більш широким, оскільки включає в себе матеріальну та нематеріальну складову, наприклад моральну шкоду. Тоді як «збитки» завжди вартісний (грошовий) вираз майнової шкоди, завданої протиправними діями певної особи.

Постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326, вперше закріплено термін «збитки» в контексті збройної агресії Російської Федерації проти України, якими є вартість втраченого, пошкодженого та (або) знищеного майна, що зазнало руйнівного впливу внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, ракетно-бомбових ударів в ході збройної агресії Російської Федерації, а також розмір витрат, необхідний для відновлення порушеного права (реальні збитки); та/або розмір доходу, який постраждалий міг би одержати за умови відсутності збройної агресії Російської Федерації (упущена вигода).

Згідно з Кримінальним кодексом України та Постанови Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326, визначення шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, та збитків здійснюється окремо за такими

напрямами, зокрема у сфері захисту довкілля щодо: шкода, завдана земельним ресурсам; втрата надр; збитки, завдані водним ресурсам; шкода, завдана атмосферному повітрю; втрати лісового фонду; збитки, завдані природно-заповідному фонду.

Зважаючи на те, що значна територія України на сьогодні досі тимчасово окупована, неможливо визначити увесь характер та обсяги заподіяної шкоди на тих територіях. Тому після звільнення усіх територій мають бути активізовані зусилля всіх державних органів, установ та громадськості для більш повного збору та фіксації фактів шкоди довкіллю, завданої агресором.

З набранням чинності Закону України 22.05.2022 2265-IX Україна на законодавчому рівні визнала Російську Федерацію державою-терористом. Такий статус надає можливість застосувати проти такої держави певні санкції, обмеження, а також скасовувати судовий, виконавчий, суверенний імунітет Російської Федерації на національному рівні та притягувати Російську Федерацію до відповідальності у національних судах, у тому числі за шкоду, завдану довкіллю.

Протиправні дії органів держави-терориста (держави-агресора) є власними діями самої держави, тому безпосередньо держава несе відповідальність за протиправні діяння своїх органів, зокрема збройних сил, правоохоронних органів, та повинна відшкодувати шкоду, завдану такими органами держави-терориста.

Належним відповідачем у спорах про відшкодування шкоди, заподіяної в результаті збройної агресії Російської Федерації проти України, тобто пред'явлення позовної заяви про відшкодування шкоди, повинно здійснюватися до держави Російська Федерація, яка несе відповідальність за вчинення таких протиправних дій.

Генеральна прокуратура Російської Федерації є уповноваженим органом здійснювати представництво РФ у спорах про відшкодування шкоди, завданої Російською Федерацією в результаті протиправних дій на території України за позовними заявами фізичних та юридичних осіб, зокрема які подаються до українських судів. Тоді як у спорах про відшкодування шкоди за позовними заявами держави та міжнародних організацій

представництво інтересів РФ уповноважене здійснювати Міністерство закордонних справ Російської Федерації.

Завдяки правовим висновкам Верховного Суду України, сформульованим під час повномасштабного вторгнення РФ на територію України, судам вдалось обмежити судовий імунітет Російської Федерації, закріплений нормами міжнародного права. Суди, вбачаючи правове підґрунтя для обмеження імунітету Російської Федерації зазначили, що країна-агресор не має підстав посилатися на імунітет для уникнення відповідальності за заподіяні збитки майну громадян. При цьому належне та ефективне відшкодування збитків має бути захищене, а судовий імунітет не повинен бути перешкодою для такого відшкодування у тих виняткових обставинах, коли немає інших механізмів відшкодування.

Національні суди, обмеживши судовий імунітет Російської Федерації, фактично дозволили залучати державу-агресора як відповідача у судовий процес за відсутності її згоди. За цих умов з'явилась правова підстава для національних судів приймати до розгляду позовні заяви, адресовані до держави-агресора про відшкодування шкоди, завданої довікілью в результаті збройної агресії.

Однак, оскільки юрисдикційний імунітет держави є передусім принципом міжнародного права, який впливає із засад державного суверенітету, то першочерговим та важливим для нашої держави залишається питання ухвалення спеціального закону про юрисдикційні імунітети та відповідальність іноземних держав, який окреслить конкретні підстави в обмеженні судового імунітету іноземної держави та створить правову основу для пред'явлення позовних заяв до держави агресора за відсутності згоди такої держави.

У спорах щодо відшкодування шкоди довікілью, заподіяної в результаті збройної агресії Російської Федерації проти України, докази, які подаються до суду, згідно з обставинами, які вони можуть підтвердити, можна розділити на групи: 1) щодо події, в результаті якої заподіяно шкоду (час, місце, спосіб та інші обставини); 2) щодо ідентифікуючих характеристик шкоди, завданої довікілью, у тому числі території та об'єкта

ПЗФ; 3) щодо обсягів заподіяної шкоди та фіксації заподіяних збитків; 4) щодо виду і розміру шкоди та збитків, у тому числі завданої кримінальним правопорушенням, та результатів проведених досліджень задля визначення шкоди та обсягу збитків. Такі докази повинні подаватись до суду разом із позовною заявою на підтвердження обставин, заявлених у ній.

Судові рішення про стягнення з держави-агресора завданої нею шкоди можуть бути визнані та виконані на території третіх іноземних держав завдяки міжнародно-правовому механізму їхнього виконання та за рахунок арештованих активів РФ. Звісно, для цього потрібно буде пройти спеціальну процедуру отримання згоди іноземних судових органів відповідної держави на визнання та примусове виконання відповідного рішення українського суду. Питання щодо виконання рішень українських судів розглядається за принципом взаємності на підставі дії міжнародних договорів та угод.

Важливим кроком для виплати компенсації Україні є створення відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 14 листопада 2022 року Міжнародного компенсаційного механізму для України, який включатиме три складові: Міжнародний реєстр збитків, Компенсаційну комісію та Фонд для виплати компенсацій. На сьогодні уже створено Міжнародний реєстр збитків, метою якого є облік доказів та претензій про заподіяні збитки, шкоду чи ушкодження, які починаючи з 24 лютого 2022 року сталися на території України.

Рішення українських судів про відшкодування завданих РФ збитків, які набрали законної сили, можуть бути подані до Міжнародного реєстру збитків від агресії РФ як доказова база. До того ж виплата компенсацій, здійснюватиметься Фондом для виплати компенсацій. Нині розробляється механізм поповнення такого Фонду, зокрема за рахунок коштів державних та приватних російських активів, арештованих та конфіскованих в інших країнах, а також інших джерел.

Успіх роботи Міжнародного компенсаційного механізму залежатиме від співпраці міжнародних організацій та інституцій, державних органів, а також політичної підтримки України на міжнародній арені з боку інших держав. Тільки спільна робота,

допоможе Україні притягнути Російську Федерацію до відповідальності та отримати в повному обсязі відшкодування за заподіяну шкоду, у тому числі довікллю. Тут не менш важливо, щоб Україна також змогла знайти політичний компроміс з іншими країнами та змогла на міжнародному рівні відстояти національні судові рішення, якими з агресора буде стягнуто шкоду, та домогтись їх реального виконання спільно з іншими вимогами.

Національні судові рішення про відшкодування шкоди, завданої довікллю в результаті збройної агресії Російської Федерації, можуть стати своєрідними активами на майбутнє та пришвидшити процес отримання відшкодування за рахунок коштів держави-агресора, проте механізми виконання таких судових рішень поза національною юрисдикцією України ще визначаються.

Навчальне видання

Олена Кравченко, Ольга Мелень-Забрамна, Олена Пелих

**ВИКОРИСТАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ СУДОВИХ
МЕХАНІЗМІВ ВІДШКОДУВАННЯ З РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ УКРАЇНСЬКОМУ ДОВКІЛЛЮ
В РЕЗУЛЬТАТІ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ**

ПОСІБНИК

Загальна редакція О. Кравченко

Редактор Т. Тацій

Комп'ютерна верстка М. Кук

Художнє оформлення обкладинки А. Тирпича

Підписано до друку 30.05.2024 р. Формат 66×98/16.
Гарнітура PT Serif. Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 7,73. Обл. вид. арк. 4,55.
Наклад 100 прим. Зам. № 3046

Видавництво «Компанія “Манускрипт”»

вул. Руська, 16/3, м. Львів, 79008,

тел.: (032) 235-60-00

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 3628 від 19.11.2009 р.

epl.org.ua

ISBN 978-617-8364-12-0

9 786178 364120